

ONA DAUKŠIENĖ

Bibliinių šaltinių transformacijos Sarbievijaus religinėje poezijoje

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariama, kaip potridentinėje katalikiškosios literatūros teorijoje ir praktikoje įsitvirtina Šventojo Rašto dėmuo. Sarbievijus, kaip ir kiti jo amžininkai jėzuitai poetai, paiso pakitusių reikalavimų krikščionims kūrėjams: teoriniuose traktatuose siūlo krikščionims poetams pavyzdžių semtis iš Biblijos, bibliniai šaltiniai atsekami dažname jo poetinių tekstų. Sarbievijaus *Poetikoje* deklaruojamas Biblijos kaip literatūros teksto vertinimas koreliuoja su prancūzų jėzuito Mikalojaus Caussino homiletikai skirtame veikale *De eloquentia sacra et humana* (1623) išsakomomis liaupsėmis „šventajai iškalbai“. Sarbievijaus poezijai būdingi potridentinės vaizduosenos ypatumai: po formalia antikinių įvaizdžių ir metrinė struktūrų priedanga neretai slypi biblinės parafrazės ir įvairios intertekstinės nuorodos. Nemažai jų vis dar nėra iki galo iššifruotos ir reikalauja atidesnio žvilgsnio, kuris ir skiriamas šiame straipsnyje, analizuojant iki šiol mokslininkų nepastebėtus ar tik probėgšmais paminėtus Sarbievijaus kūrybos šaltinius, atskleidžiant sąsajas su Biblija ir jos inspiruotais kitais krikščioniškosios tradicijos tekstais.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Motiejus Kazimieras Sarbievijus; Baroko literatūra; lietuvių literatūra (lotynų) – XVII amžius; religinė poezija; konceptas; jėzuitų kūryba; Alanas iš Lilio (Alanus ab Insulis); šv. Augustinas; šv. Kryžiaus Jonas; šv. Teresė Avilietė; Giesmių giesmė.

1. TEORINĖS NUORODOS POETAMS KRIKŠČIONIMS

Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Mathias Casimirus Sarbievius, Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), Lietuvos provincijos jėzuito, kunigo, poeto, profesoriaus ir pamokslininko (taip Paulius Rabikauskas trumpai išvardija

svarbiausias jo gyvenimo ir veiklos sritis¹) literatūros teorijos veikalai išliko atskirų traktatų rankraščių pavidalu. Niekada neišspausdinti autoriui gyvam esant, jie vis dėlto buvo žinomi katalikų, visų pirma jėzuitų, literatūrinėje terpėje. Vienas iš šių teorinių traktatų (*De acuto et arguto*) turėjo nemažos įtakos katalikiškuose kraštuose XVII a. išpopuliarėsančiai barokinei koncepto teorijai, kurią vėliau išplėtos ispanų autoriai². Šiuo ir kitais Sarbėvijaus teoriniais traktatais, kaip parodė kolegės Živilės Nedzinskaitės atlikti jėzuitų rankraštinų poetikų tyrimai, plačiai naudotasi jėzuitų kolegijų ir akademijų mokymo programoje³. (Sarbėvijaus poetikos traktatai ir jo teorijos bei poezijos tarpusavio ryšiai įvairiais aspektais tyrinėti lietuvių ir lenkų mokslininkų; dauguma šių tyrimų nurodomi Nedzinskaitės monografijoje⁴, tad siekdami išvengti kartojimosi jų čia nevardijame. Tik norėtume pridurti keletą šio straipsnio problematikai svarbių darbų, mat jų autoriai yra atkreipę dėmesį į „teologinį“ Sarbėvijaus poetikos ir poezijos dėmenį. Jaceko Bolewskio ir Paweło Kapustos straipsniuose⁵ tyrinėjama Sarbėvijaus kūrybos, ypač koncepto ir jo poetinės raiškos, teologija; Piotras Urbańskis yra nagrinėjęs ignaciškojo dvasingumo atspindžius Sarbėvijaus poezijoje⁶, o savo monografijoje, skirtoje gamtos ir meilės temai lenkų Baroko poezijoje⁷, skyrė dėme-

¹ Paulius Rabikauskas, „Sarbėvijus Romoje“, in: *Vilniaus Akademijs ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, (*Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Aidai, 2002, p. 467.

² Jean Bessière [et al.], *Histoire des Poétiques*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, p. 187; Jarosław Nowaszczuk, *Difficillimum poematis genus: Jezuicka teoria epigrammatu*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013, p. 22, 350–367, 419–428 et passim.

³ Žr.: Živilė Nedzinskaitė, *Motiejaus Kazimiero Sarbėvijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiuje*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008; Eadem, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbėvijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: LLTI, 2011.

⁴ Žr. *ibid.*, p. 18, 21–23.

⁵ Jacek Bolewski SJ, „*Nascitur una... discors concordia*. Aspekty teologiczne twórczości Sarbiewskiego“, in: *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, Warszawa: Bobolanum, 1995, p. 87–111; taip pat žr.: Jacek Bolewski SJ, Paweł Kapusta SJ, „M. C. Sarbiewski’s Fabular Theology“, in: *Mathias Casimirus Sarbėvijus in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae = Motiejus Kazimieras Sarbėvijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: LLTI, 1998, p. 137–154.

⁶ Piotr Urbańskis, „Poezja Sarbiewskiego wobec duchowości ignacjańskiej“, in: *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, p. 112–125.

⁷ Idem, *Natura i taska w poezji polskiego baroku*. Okres potrydencki, Kielce: Wydawnictwo Szumacher, 1996.

sio teologiniams potridentinės literatūros aspektams; apie *sacrum* dėmenį Sarbievijaus teorijoje ir praktikoje rašė Krystyna Stawecka⁸, šiek tiek dėmesio Biblijos refleksijai Sarbievijaus kūryboje skyrė Dalia Čiočytė savo monografijoje apie Bibliją lietuvių literatūroje⁹, Sarbievijaus akumino apibrėžtis ir jo poetikos įtaka aptariama neseniai (2013) pasirodžiusioje jėzuitų epigramos kaip *poesis sacra* teorijai skirtoje monografijoje¹⁰.) Šiame straipsnyje dėmesys bus skiriamas Sarbievijaus teoriniams svarstymams apie biblinės vaizdinijos kaip pavyzdžių šaltinio krikščionims poetams teikiamas galimybes, taip pat bus analizuojama, kaip iš Biblijos kildinami topai, siužetai ir stilistikos elementai bei krikščioniškoje literatūrinėje tradicijoje jau egzistuojantys jų interpretacijos modeliai pritaikomi Sarbievijaus poezijoje.

Literatūriniai bandymai buvo privaloma jėzuitų mokymo sistemos dalis, tad teoriniai Sarbievijaus tekstai suvoktini ir kaip praktinės nuorodos pradedantiems autoriams. Iš paties Sarbievijaus replikų numanomas jo literatūros teorinių tekstų adresatas – smalsus ir imlus „naujokas“ (*tiro*). Sarbievijus optimistiškai ir su viltimi vertina jaunų kūrėjų galimybes: pvz., teigia kai ką palieką nepasakyta, kad „naujokas“ pats ugdytūsi poetinę nuovoką ir įžvalgą: „omittimus autem haec, ut locum tironum diligentiae demus“ – „šitai jau praleidžiame, idant paliktume vietos naujokų [poetų] uolumui“¹¹. Poetikos rankraščiuose dažnai įterpiama replikų: „Christiano poetae videndum est... videat poeta Christianus... caveat Christianus poeta“¹² („krikščioniui poetui reikia atkreipti dėmesį... težiūri poetas krikščionis... tesaugo poetas krikščionis“). Pespėjama atsižvelgti į tai, „quid sanctissimae religionis scitis repugnet, et ab eis ne latum quidem unguem discedere“¹³ („kas prieštarauja

⁸ Krystyna Stawecka, „Sacrum w teorii i praktyce poetyckiej M. K. Sarbiewskiego“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 1980, t. 28, Nr. 1, p. 193–205.

⁹ Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, (ser. *Naujosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999. Monografijos autorė Sarbievijaus kūryboje išvelgė potridentinei poezijai būdingų motyvų, pastebėjo Sarb. *Lyr.* I, 4 odės sąsają su Koheleto knygos sentencija (Koh 3, 1), žr. *ibid.*, p. 57.

¹⁰ Aprašą žr. išn. 2.

¹¹ Plg. Mathias Casimirus Sarbievius, *Poetica*, t. I, parengė Ona Daukšienė, Vilnius: LLTI, 2009, p. 296.

¹² *Ibid.*, p. 85, 288–296 *et passim*.

¹³ *Ibid.*, p. 85.

švenčiausioms religijos tiesoms, ir nuo jų nė per nagą nenukrypti“). Taigi Sarbievijaus patarimai skirti būsimiems krikščionims poetams – galėtume tarti – „praktikams“, vienaip ar kitaip dalyvaujantiems Tridento Susirinkimo inspiruotoje Bažnyčios reformos programoje, pagal kurią ypatingą dėmesį kūrėjas turi skirti krikščioniškiesiems šaltiniams, visų pirma – Biblijai¹⁴, o antikinės mitologijos medžiagą interpretuoti tik alegoriškai¹⁵.

Didžiausias iš Sarbievijaus *Poetikos* traktatų yra skirtas epo teorijai ir įvardijamas pavadinimu „De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus“ („Apie tobulą poeziją, arba Vergilijus ir Homeras“). Tobulos poezijos titulą skirdamas epui, Sarbievijus šiame traktate aukština Vergilijaus *Eneidą*, kurią vadina tobula epine poema¹⁶. Sykiu pateikia pamokymų, kaip derėtų kurti krikščionišką epą. Vieną iš jų formuluoja taip: „Si perfectissimam epopoeiam conficere velis, qualem solus Maro ex antiquioribus confecit...“ („Jei nori sukurti tobuliausią epopėją, kokią iš senųjų autorių sukūrė vienintelis Maronas...“)¹⁷. Vis dėlto senieji (*antiquiores*) autoriai čia reiškia vien antikinių epų kūrėjus. Tačiau šio traktato II knygos 5 skyriuje jau gausiais pavyzdžiais iš Šventojo Rašto Sarbievijus tarsi nuneigia kituose šio veikalo skyriuose dėstomus ir grindžiamus teiginius, kuriais šlovino antikinį epą, Vergilijų ir Homerą. Įkvėptųjų Biblijos autorių tekstų poetika šiame skyriuje Sarbievijaus iškeliamą kaip toli pranokstanti visų Antikos poetų epikų užmojų bei jų poemų meninę vertę. Apibendrintai ši nuostata išreiškiama dar II kn. 4 skyriaus pabaigoje tokiu teiginiu:

¹⁴ Plg. *Concilium Tridentinum. Canones et decreta 1545–1566*, Romae, 2007, sess. IV (1546 birželio 8), Decretum de editione et usu sacrorum librorum, p. 9–10.

¹⁵ Janusz Pelc, *Słowo i obraz*. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych, Kraków: Universitas, 2002, p. 212–213. Potridentinė poezijos teorija pabrėžė teocentrinę meno orientaciją, jo prievolę iliustruoti Atpirkimo paslaptis (plg. Dalia Čiočytė, *op. cit.*, p. 29). Kaip Tridento Susirinkimo nutarimus vykdyti praktikoje, studijų programose, įvairių žanrų literatūroje, dailėje etc., detaliausiai aptarė ir daugybę pavyzdžių iliustravo jėzuitas Antanas Possevinas (Antonius Possevinus, Antonio Possevino, 1533–1611), kurio parengta išsami Bažnyčios reformos vykdymo programa kaip didžiulis veikalas *Bibliotheca selecta de ratione studiorum* buvo išleista Romoje 1593 m. (vėlesni leidimai – 1603 m. Venecijoje, 1607 m. Kelne). Į šią „rinktinę biblioteką“ įėjo ir Possevino traktatas, skirtas poezijai ir dailei (žr. išn. 36).

¹⁶ Mathias Casimirus Sarbievius, *op. cit.*, p. 403.

¹⁷ *Ibid.*

Immo sola *Sacra scriptura* fons mihi videtur esse admirabilium possibilium in omni omnino genere, ex quibus Christianum poema per quandam imitationem longe copiosius et rerum mirarum plenius confici posset, quam mille *Aeneides* vel *Iliades*.¹⁸ (*De perf.*, II. 4)

Skirstydamas poetui priimtinas „galimybes“ (lot. *possibilia*, *possibilitates* – šiame kontekste jos reiškia galimų imituoti šaltinių parinktis) į grupes, Sarbievijus pereina prie jam kaip potridentinės programos vykdytojui aktualios Šventojo Rašto teikiamų „galimybių“ temos; anot autoriaus, krikščionis kūrėjas turėtų jų kuo daugiau rinktis iš krikščioniškų šaltinių. Pažadėjęs „kuo aiškiausiai“ (*clarissime*) parodyti, kaip tai įmanoma įgyvendinti praktikoje („quod quo pacto fieri possit, clarissime sequenti capite demonstrabo“), Sarbievijus tam ir skiria visą tolesnįjį skyrių „Iš kokio šaltinio epinei poezijai sėmėsi įstabių galimybių senieji poetai ir kaip krikščionis poetas iš kokio nors labai panašaus šaltinio galėtų pasisemti kur kas įstabesnių galimybių epiniam pasakojimui apie bet kokį herojų, ypač apie krikščionį, sukurti“ („Ex quo fonte veteres poetae in epica poesi admirabilium possibilium fictiones hauserint et quomodo Christianus poeta ex simillimo quodam fonte multo mirabiliora possibilia haurire possit ad conflandam epice fabulam de quolibet heroe, sed maxime de Christiano“)¹⁹.

Lygindamas antikinių ir krikščioniškų šaltinių teikiamas „galimybes“, Sarbievijus *De perf.* II, 5 sk. retoriškai aukština bibliinį tekstą antikinio nenaudai:

Quodsi aliquis fortasse dubitet Christianam poesin neque tam variam esse posse, quippe quae unum Deum colat et non possit illum inter se dissentientem introducere, sicuti Iuno et Venus apud Maronem, Pallas et Neptunus apud Homerum rixantur, neque tam illustrem et miram, quippe quae tot phaenomena et numinum apparitiones confingere non possit, is re vera peregrinus et hospes in *Sacra*

¹⁸ „Vien jau Šventasis Raštas man rodosi esąs absoliučiai visokeriopų įstabių galimybių šaltinis, iš kurių tam tikru būdu imituojant galima sukurti krikščionišką poemą, kur kas turiningesnę ir kupinesnę nuostabių įvykių, nei tūkstantis *Eneidų* ar *Odisėjų*.“ – *Ibid.*, p. 287.

¹⁹ Šio skyriaus vertimą su komentarais žr.: „M. K. Sarbievijus apie krikščioniško epo „galimybes“: „Apie tobulą poeziją“, II, 5, vertimas ir komentarai, parengė ir išvertė Ona Daukšienė, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 307–328.

scriptura est. Innumera enim sunt possibilia in ea et varia prorsus, et illustria, et quae ex natura sua et ex ipsa externa specie magna et augusta, et omnibus penitus ethnicis et phaenomenis, et fabulis mirabiliora; quae nimirum confingi poterunt ad imitationem semel factorum, quae in *Sacra scriptura* referuntur.²⁰ (*De perf.* II, 5)

Argi galima, retoriškai klausia Sarbievijus, lyginti „tą išpūstą Jupiterio didybę“

cum admirabili illa divinae maiestate gloriae apud Ezechielem cap. 1, si et eleganter et clare et rotae divini illius currus admirabiles, et trahentia illum quattuor animalia, si sonitus iuxta et turbo, et ignis omnesque circumstantiae describantur? Concilium vero eiusdem Iovis initio libri X quid habet cum amplissimo illo senatu sedentis Dei inter XXIV seniores, diademata ad supernae pedes maiestatis abicientes et universitatis vocem cum cithara adjuvantes? Aeolus vero cum tota illa fictione Maronis lib. I quid habet cum Deo, qui *ambulat super pennas ventorum* et, ut alibi idem David, non ex antro aliquo putido, ut apud Maronem, neque ex folle, ut apud Homerum, sed *producit ventos de thesauris suis*; qui volat super Cherubim [...]?²¹ (*Ibid.*)

Tarp kitų sektinų Biblijos epizodų Sarbievijus pateikia jam akivaizdžiai imponavusį Raudonosios jūros praskyrimo vaizdą Pradžios knygoje:

²⁰ „Jeigu kas nors suabejojęs tartų, neva krikščioniškoji poezija negalinti būti nei tokia įvairi, – nes juk garbina vieną Dievą ir negali jo rodyti taip besiginčijančio su savimi, kaip vaidijasi Marono Junona su Venera, Homero Paladė su Neptūnu, – nei tokia puiki ir įstabi, – nes juk negali prigalvoti tiek apsireiškimų ir dievybių pasirodymų, – tai toks žmogus Šventajame Rašte iš tiesų tėra prašalaitis keleivis. Juk yra begalė kuo įvairiausių ir puikių galimybių, didingų ir pakilių tiek savo prigimtimi, tiek išoriniu pavidalu, įstabesnių už kone visus pagoniškus apsireiškimus ir mitus; juos tikrai galima bus sugalvoti imituojant sykių atsitikusius įvykius, apie kuriuos pasakojama Šventajame Rašte.“

²¹ „su tąja dieviškosios šlovės didybe iš Ezekielio knygos (1 sk.), kur taip išradingai ir įspūdingai vaizduojami ir jo dieviškojo vežimo ratai, ir jį traukiantys keturi gyvūnai, o sykiu ir užimas, ir viesulas, ugnis ir visa aplinkui? Argi galima lyginti to paties Jupiterio sušauktą [dievų] pasitarimą (X g.) su tuo didžiuoju susirinkimu, kur Dievas sėdi tarp dvidešimt keturių vyresniųjų, metančių savo vainikus po Aukščiausiosios Didybės kojomis ir kitara pritariančių daugybei balsų? Argi Eolas su visa ta Marono išmone (I g.) galėtų prilygti Dievui, kuris *eina ant vėjų sparnų* ir, kaip kitoje vietoje sako tas pats Dovydas, *išveda vėjus iš savo sandėlių*, o ne iš kokios priplėkusios olos, kaip vaizduoja Maronas, ir ne iš odinio maišo, kaip pasakoja Homeras, Dievui, kuris skrenda ant cherubinų [...]“

Neptunus rursus, qui lib. I mare sedat, quid habet cum Deo, qui in Exodo mare dividit in duos erigit parietes, qui mensus est pugillo aquas, quem tam graphice describit Moyses in cantico: Flavit spiritus tuus et operuit eos mare. Quis similis tui in fortibus, Domine? Stetit unda fluens, congregatae sunt abyssi in medio mari, qui non delphinos neque equos marinos, sed immensum leviathan subiugalem suum facit?²² (*Ibid.*)

Taigi matome, kad jėzuito Sarbievijaus poetikos paskaitų konspektuose susižavėjimą Vergilijaus epu keičia entuziastingos liaupsės krikščioniškiesiems šaltiniams: ypač įkvėptieji Biblijos autorių tekstai Sarbievijaus apibūdinami (*De perfecta poesi*, II, 5) kaip „įstabių galimybių šaltinis“ krikščioniui kūrėjui, pranokstantis visų Antikos poetų epikų užmojų bei jų kūrinų meninę vertę. Tokio pietetu persmelkto požiūrio į Biblijos tekstų literatūrinę vertę nerisime nei Scaligerio, kurio epigonu kartais laikomas Sarbievijus²³, *Poetikoje* (ed. princeps 1561), nei antroje XVI a. pusėje itin populiarioje tarp jėzuitų Soarezo *Retorikoje* (ed. princeps 1568), kurioje į Tridento Susirinkimo nuorodas dar nespėta sureaguoti ir remiamasi vien Antikos autoriais. Cituotose Sarbievijaus *Poetikos* vietose iškilmingai deklaruojamas Biblijos kaip literatūros teksto aukštas vertinimas koreliuoja su prancūzų jėzuito Mikalojaus Caussino homiletikai skirtame veikale *De eloquentia sacra et humana*²⁴ išsakomomis liaupsėmis „šventajai iškalbai“. Aukščiau pateiktas Sarbievijaus citatas apie Dievo didybės perteikimą epiniame tekste galima lyginti su ištraukomis iš Caussino didžiojo veikalo XIV knygos „Theoretor, sive de sacrae eloquentiae maiestate“ („Dieviškasis retorius, arba apie šventosios iškalbos didybę“):

²² „Vėlgi ar gali Neptūnas, I giesmėje malšinantis jūrą, lygintis su Dievu, kuris Išėjimo knygoje perskiria jūrą ir pastato ją kaip du mūrus abipus, kuris seikėja vandenį sauja, kuri taip vaizdžiai apsako giesmėje Mozė (*Tu papūtei savo vėju, ir jūra juos užliejo. Kas tarp dievų tau lygus, Viešpatie? Susitelkė vandenys, bedugnės vilnys sustingo viduryje jūros*), kuris pasikinko ne delfinus ir ne jūrų arklius, o tą milžinišką Leviataną?“

²³ Plg., pvz., Teresa Michalowska, *Poetyka i poezja*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, p. 61; Jakub Niedzwiedz, *Nieśmiertelne teatru sławy: Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, (*Terminus. Bibliotheca Classica*, t. 6), Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003, p. 60.

²⁴ Prancūzų jėzuitas, pamokslininkas, retorikos profesorius Mikalojus Caussin (Nicolaus Caussin, Nicolas Caussin, 1583–1651) šį daugybės leidimų sulaukiantį retorikos veikalą pirmąsyk išleido 1623 m.

At vero de Deo, qui sermones? Non ii, quales in Platonis aut Stoicorum schola floruerunt, sed qui ex altissima fluunt sapientia, et ex ipsius aeternis Parentis sinu derivantur. [...] Cernes deinde, ut graditur apud Prophetas insigni maiestate, Cherubinis insidens, et celeri ventorum turbine circumquaque rapitur. Sexcenta consequuntur curruum millia, in quibus igneae cohortes angelorum, copiosa luce circum fusae radiant: sol tanti tamque stupendi numinis umbra potius, quam effigies, ad eius nomen expavescit, adamantinae caeli porta contremiscunt, intendunt se flammeae nubes, [...] mugiunt tonitruumque fragores, praemicant fulgura [...].²⁵

Caussinąs taip pat dėlioja įspūdingus Senojo Testamento kalbos pavyzdžius, aukština jų „majestotinią“ vaizdumą ir teigia, kad „krikščionys oratoriai didžia dalimi pranoksta [pagonių oratorius] turinio didingumu“ (*argumenti maiestate*, p. 508–509); šventieji autoriai esantys patys iškalbingiausi („sacri Auctores sint etiam maxime eloquentes“, p. 915). Abiejų autorių (Sarbievijaus ir Caussino) stilistika panašiai emocinga, Biblijos vaizdingumą liudijantys pavyzdžiai parinkti panašūs, apeliuojant į jų regimąjį vaizdumą. Teorinių Caussino teiginių sutapimas su vos keletu metų vėlesniais Sarbievijaus poetikos traktatais atrodo reikšmingas. Kadangi Caussino veikalas ankstesnis, galima kalbėti apie jo įtaką Sarbievijui, juolab kad pastarasis savo poetikoje „tėvą Caussiną“ mini kaip vieną jam svarbių autoritetų teoriniais klausimais: „de acuti natura“; apie retorinės figūros *imago* vartojimą; nurodo į jo veikale pateikiamus pavyzdžius²⁶. Caussino veikalas, suvaidinęs svarbų vaidmenį jėzuitų XVII a. retorikoms tolstant nuo Soarezo (atitinkamai – Cicerono) modelio ir poetikos bei retorikos dė-

²⁵ „O apie Dievą – kokie turi būti pamokslai? Ne tokie, kokie klestėjo Platono ar stoikų mokyklose, bet tokie, kurie liejasi iš aukščiausiosios Išminties ir kyla iš paties amžinojo Tėvo prieglobsčio. [...] Pagaliau išvysi, kaip Pranašų knygose jis žengia įstabioje didybėje, sėdėdamas ant cherubinų, ir greitai nešamas į visas puses greitu vėjų sūkuriumi. Seka jam iš paskos šeši šimtai tūkstančių vežimų, kuriuose ugniniai angelų būriai spinduliuoja, ryškios šviesos gaubiami; o saulė, veikiau tokio didžio ir tokio nuostabaus dieviškumo šešėlis nei atvaizdas, nuo jo vardo blykšta, sudreba deimantiniai dangaus vartai, telkiasi ugnies debesys, [...] staugia perkūnai, švysčioja žaibai [...]“. Cituojama pagal 1626 m. leidimą: [Nicolaus Caussinus,] *Nicolai Caussini Trecensis e Societate Iesu De eloquentia sacra et humana libri XVI*: Editio secunda, non ignobili accessione locupletata, Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Kinckium, sub Moncerote, 1626, p. 890–891.

²⁶ Mathias Casimirus Sarbievius, *op. cit.*, p. 11, 207, 230, 239.

tytojų aukštai vertintas Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų kolegijose²⁷, yra skirtas „oratoribus Christianis“, krikščionims oratoriams, kitaip tariant, pamokslininkams. *Orator Christianus* homiletiniame kontekste atitinka Sarbievijaus poetikos adresatą, *poeta Christianus*.

2. „REGIMO“ TEKSTO PAVEIKUMAS

Aptartąsias Sarbievijaus poetikoje *poetae Christiano* skirtas nuostatas realizuojant poetinėje kūryboje, iš biblinio šaltinio perimtas vaizdas dažnai verčiamas barokiniu poetiniu paveikslu, pasitelkiant iš Biblijos ir iš įvairių tiek Antikos, tiek krikščionių autorių perimtas stilistines priemones, vaizdinius, bendrąsias vietas. Poetinėje praktikoje *poeta Christianus* Sarbievijus, kaip ir kiti jo amžininkai jėzuitai poetai, paiso pakitusių reikalavimų krikščionims.

Nors Biblijos tekstas potridentinėje literatūroje traktuojamas kaip pagrindinis šaltinis, Baroko autoriams dažnai jo nepakanka. Bibline medžiaga paremtuose Sarbievijaus kūriniuose išryškėja potridentinės vaizduosenos ypatumai: siekiant tiesiogiai veikti suvokėjo jutimiškumą, tekstą padaryti vaizdų, itin paveikų, pirminių šaltinių leksika ir įvaizdžiai plečiami, vizualizuojami, „apauginami“ iš įvairių amžių šaltinių atėjusiais intertekstiniais sluoksniais.

Žodinio teksto transformavimas į regimą, primenantį veikia paveikslą, žodžio ir vaizdo susiejimas „vizualios poezijos“ audinyje visiškai atitinka katalikiškosios reformacijos požiūrio į meną nuostatus, paskatintus Tridento Susirinkimo nutarimų, ir vizualiojo prado svarbos veikiant suvokėjo religinius jausmus sureikšminimą. Tapybos ar plastikos sukurtas atvaizdas laikytas simboliškai aukštesniųjų idėjų išraiška, paveikesne ir gebančia daugiau išmokyti bei labiau sujaudinti negu abstraktus teiginys²⁸, įvaizdintas žodis – puikiu

²⁷ Žr.: Eugenija Ulčinaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku*, Wrocław [i in.]: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984, p. 39–41; Ludwik Piechnik SJ, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym: Apud „Institutum historicum Societatis Jesu“, 1983, p. 69.

²⁸ Žr. Irena Vaišvilaitė, *Baroko pradžia Lietuvoje, (Vilniaus dailės akademijos darbai, 6)*, Vilnius, 1995, p. 19–21; Czesław Hernas, *Literatura baroku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, p. 176–178.

įrankiu paveikti tikintįjį, tinkama stilistine priemone²⁹. „Čia rašto ir vaizdo leksikos viena kitą persmelkia ir grindžia; žodžiais kuriami vaizdai, ir atvirkščiai, atvaizdą siūloma skaityti tarsi raštą.“³⁰ Vaizdo-žodžio sintezę perteikti itin pamėgta embleminiu vaizduosenos būdu, vienon visumon jungiant tikrą paveikslą ir žodinių tekstą, tačiau pastarasis galėjo atlikti ir abi funkcijas – to pavyzdys galėtų būti ir Sarbievijaus epigramos³¹.

Baroko epochoje ypač eskaluota Horacijaus frazė *ut pictura poesis*³² („poezija kaip paveikslas“) turėjo įtakos ir Sarbievijaus poetikoje³³ formuluotam poezijos prigimties apibrėžimui, kuriuo poezija iš dalies apibūdinama ir kaip paveikslas, o poetas prilyginamas dailininkui („respectu ceterarum rerum poeta pictor erit potius“ – kitų dalykų požiūriu poetas bus veikiau dailininkas³⁴). Šią nuostatą itin intensyviai imta deklaruoti dar XVII a. antrojoje pusėje, netrukus po Tridento; XVI a. pabaigoje „aiškiai potridentinę“ aristoteliškos poezijos teorijos interpretaciją³⁵ pateikęs Antanas Possevinas poezijos ir dailės teorijas sujungė viename kūrinyje *Tractatio de poesi et pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, skirtame pirmiausia religinei poezijai ir dailei. Autorius, be kita ko, teigia:

quodque poesis efficit narrationibus, episodiis, encomiis, tropis, et eiusmodi aliis, idem pictura facit, quae coloribus utent [...]. [...] Quae cum ad poetas attineat, pertinent quoque ad pictores, qui penicillo naturales affectus exprimunt haud minus quam calamo poetae faciant [...].³⁶

²⁹ Viktorija Vaitkevičiūtė, „Tridento visuotinio Bažnyčios Susirinkimo nutarimai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškas Baroko pamokslas“, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios Susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*: Mokslo straipsnių ir studijų rinkinys, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 157.

³⁰ Tojana Račiūnaitė, Arūnas Sverdiolas, „Atvaizdų pragmatika“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 151–152.

³¹ Plg. Janusz Pelc, *op. cit.*, p. 210–211.

³² Hor. *Ars poetica*, 361.

³³ *De perfecta poesi*, I, 1.

³⁴ Mathias Casimirus Sarbievius, *op. cit.*, p. 261.

³⁵ Marek Komorowski, „Poezja, retoryka i historia w doktrynie *Ut pictura poesis*“, in: *Słowo i obraz*, pod redakcją Agnieszki Morawińskiej, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, p. 22.

³⁶ „Ką poezija daro pasakojimais, epizodais, pašlovinimais, tropais ir panašiais dalykais, tą patį daro dailė, kuri naudojasi spalvomis [...]. [...] kiek tai tinka poetams, lygiai tiek pat ir

Possevino teiginiai rodo tendenciją kurti menų sintezę, pasitelkiant poeziją ir dailę kaip instrumentus, tinkamus ir mokyti moralinių tiesų, ir tenkinti estetinio pasigėrėjimo poreikį³⁷ („tota vis poeseos, atque picturae duobus absolvitur, docendo et delectando“³⁸). Baroko poezijai būdinga poetinėmis priemonėmis „tapyti“ išpūdingus vaizdus. Puikus pavyzdys, kaip Sarbievijus praktikoje realizuoja *De perfecta poesi* deklaruotas nuorodas krikščionims poetams, gali būti *Lyr.* IV, 7 odė, kurios aštuonias alkajines strofas, taigi trisdešimt dvi eilutes (45–76), apima Raudonosios jūros perėjimo paveikslas. Čia autorius duoda valią poetinio vizualumo šėlsmui, apgaubdamas jį pagiriamuoju žodžiu karaliui ir pranašui Dovydui (šioji odė – bene vienintelis Sarbievijaus kūrinys, pavadintinas akivaizdžia ST psalmių parafraze), nors odės pradžioje ir teigia nesąs pajėgus „lotynų lyros plektru“ („Latini pectine barbity“) atkartoti psalmes – „Jesės giesmes“ – drįstantis tai daryti esą išdrįstų „ardyti aukštus išdidžiojo Babilono bokštus“ („redordiri superbae Babylonis arces“). Įdomu tai, kad tiesioginių Psalmių knygos parafrazių Sarbievijaus kūryboje iš tiesų beveik nėra – šioji odė bus bene vienintelė. Joje rasime parafrazių, paremtų psalmėmis, kuriose minimas Raudonosios jūros perėjimo epizodas – ypač Ps 113 (114), yra vaizdinių, perimtų ir iš kitų psalmių – Ps 135 (136), Ps 17 (18), Ps 90 (91), tačiau jie jungiami draugėn ir su pirminiu bibliniu šaltiniu – Iš 14, 21–29, kurio naratyvo elementai čia vienas po kito „subarokinami“, o odę struktūriškai sulipdo Dovydo – psalmių dainiaus – lyros motyvas. Čia pacituosime tik porą strofų, atspindinčių vaizdo eksplikavimo principą³⁹:

dailininkams, kurie teptuku prigimtinius išgyvenimus perteikia ne menčiau negu poetai rašikliais.“ Cit. iš: [Antonius Possevinus.] *Antonii Possevini SI Tractatio De poesi et pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, Lugduni: Apud Iohannem Pillehotte ad Insigne Nominis Iesu, 1594, p. 3, p. 291. Pirmąsyk šis traktatas paskelbtas kaip Possevino parengtos *Bibliotheca selecta* dalis (t. 2, kn. 17: *Liber Decimus septimus, qui est de Poesi, et pictura ethnica, humana, et fabulosa, collata cum vera, et sacra*, p. 261–320). Taip pat žr. išn. 14.

³⁷ Plg. Janusz Pelc, *op. cit.*, p. 212.

³⁸ [Antonius Possevinus,] *op. cit.*, p. 3.

³⁹ Išsamesnę šios odės analizę žr. straipsnyje: Ona Daukšienė, „Lietuviškosios religinės tapatybės raiškos užuomazgos ir jų ženklai XVII amžiaus LDK poezijoje: M. K. Sarbievijaus religinės tematikos tekstai“, in: *Literatūra*, 2006, 48 (7), p. 71–74. Tais pačiais metais šią odę analizavo Elwira Buszewicz knygoje *Sarmacki Horacy i jego liryka*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2006, p. 284–287.

Hinc ruptus atque hinc artificio lyra
Pontus rigenti dissiluit freto, et
Circum pependerit euntes
Marmoreis maria alta muris.
(Lyr. IV, 7, 53–56)

(Štai verias jūra – meistriška lyra ją
Praskyrė – slūgsta vandenys ir tvirtai
Sustingsta: aukštos marių bangos
Einančius marmuro mūrais supa.)⁴⁰

Konstruodamas odę, Sarbievijus pasitelkė „tapytojišką“ vaizduotę ir tekstą pavertė įspūdingu barokiniu reginiu, realių inspiracijų semdamasis iš pirminio šaltinio – Išėjimo knygos:

Cumque extendisset Moses manum super mare abstulit illud Dominus flante vento vehementi et urente tota nocte et vertit in siccum divisaque est aqua. [...] et ingressi sunt filii Israhel per medium maris sicci erat enim aqua quasi murus a dextra eorum et laeva. [...] Reversaeque sunt aquae et operuerunt currus et equites cuncti exercitus Pharaonis qui sequentes ingressi fuerant mare, ne unus quidem superfuit ex eis. Filii autem Israhel perrexerunt per medium sicci maris et aquae eis erant quasi pro muro a dextris et a sinistris.⁴¹

(Exod. 14, 21–22, 28–29)

Sarbievijaus tekstas – žodinesnis, alkajinis metras tarsi sulėtina vyksmą, praplečia erdvėlaikio ribas ir leidžia scenoms nevaržomai skleistis, tačiau bib-

⁴⁰ Pateikiami poetiniai Sarbievijaus poezijos vertimai – Onos Daukšienės, lotyniškas tekstas ir vertimas čia ir toliau cituojamas iš: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai = Ludi fortunae*, parengė Eugenija Ulčinaitė, iš lotynų k. vertė Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

⁴¹ „Kai Mozė ištiesė ranką viršum jūros, Viešpats ją privertė atsitraukti, visą naktį pučiant stipriam ir deginančiam vėjui, ir pavertė ją žeme, ir praskyrė vandeniu. [...] ir įžengė Izraelio sūnūs per vidurį jūros ir buvo sausi, mat vandeniu jiems stėjo kaip mūras iš dešinės ir iš kairės. [...] Ir grįžo vandenys, ir palaidojo visos faraono kariaunos kovos vežimus ir raitelius, kurie iš paskos žygiavo jūra, ir nė vienas iš jų neišliko. O Izraelio sūnūs perėjo sausos jūros viduriu, ir vandenys jiems stovėjo kaip mūras iš dešinės ir iš kairės“ (Iš 14, 21–22, 28–29).

linio teksto įtampa nesumažinama, priešingai, pateikiamojo epizodo eksplikatyvinės nuorodos, iliustruojamos vienas kitą vejančiais paveikslais, ją dar labiau pabrėžia. Sarbievijaus odėje jūra sustabdoma *artifici lyra* („meistriška lyra“), dieviškos galios ir grožio kupina muzika ar giesme, taigi kalbama apie sakralios poezijos (*poesis sacra*) galią įamžinti ir atkartoti Dievo veiksmą. Tačiau, išskyrus šį momentą, pirmasis cituotas epizodo posmas, deklaruojantis karaliaus Dovydo (menamo Psalmių autoriaus, kuriam dedikuota analizuojamoji odė) lyros meistriškumą, biblinio diskurso dar smarkiai nepaprėčia, tik perrašo jį nauja poetine forma: kaip ir Išėjimo knygoje, atslūgsta vandenys ir sustingdyti pakimba abipus einančių izraelitų aukštomis stačiomis sienomis. Tolesnėse strofose vis intensyviau skleidžiami aukšto emocinio krūvio vaizdai: pakilusias bangas sustingdo Dievo baimė (eil. 55–56); žemę ir dangaus skliautus sudrebina galingas griausmas, perskrodžiantis perpus jau nebe tik jūrą, bet ir dangų (eil. 57–60); vėjai ne šiaip sau pučia, o kaunasi tarpusavyje (eil. 61–63); kruvinas plyšys jūroje išlieka, pasiekdamas dabarties laiką ir primindamas grėsmingą Raudonosios jūros vardo etimologiją (eil. 65–69). (Jeigu Buszewicz teisingai įžvelgia eil. 68–72 sekimą (*imitatio*) ir varžymąsi (*aemulatio*) su humanisto George'o Buchanano (1506–1582) psalmių parafrazėmis⁴², tai Sarbievijus vizualaus barokinio paveikumo priemonėmis bus neabejotinai pralenkęs ankstesnįjį autorių protestantą.) Viešpaties baimės įtampa atliepia 113 (114) psalmės tekstą, Velykų laikotarpio pirmųjų mišparų liturgijoje einantį netrukus po himno *Ad coenam agni providi*, kurį, pasak Rabikausko, reformavęs Sarbievijus⁴³:

Mare vidit et fugit, Iordanis conversus est retrorsum [...]

A facie Domini mota est terra, a facie Dei Jacob,

qui convertit petram in stagna aquarum, et silicem in fontes aquarum.⁴⁴

(Ps 113 (114), 3-4, 7-8)

Savo ruožtu toje pačioje psalmėje piešiama šokinėjančių kaip avinai kalnų scena baigiamojoje Sarbievijaus IV, 7 odės Perėjimo epizodo strofoje išplėtojama į dar ryškesnį, džiaugsmingesnį, Dievo galybės triumfą skelbiantį vaizdą:

⁴² Elwira Buszewicz, *op. cit.*, p. 286.

⁴³ Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 474.

⁴⁴ „Jūra išvydo ir spruko, Jordanas traukė atgal. [...] Nuo Viešpaties veido žemė drebėjo, nuo veido Jokūbo Dievo, kurs uolą paverčia vandens ežerais, titnagą gi – vandeningsais šaltiniais.“

At laeta circum flumina vitreis
Plausere palmis, et velut arietes
Succusa certatim supinis
Culmina subsiliere silvis.
(Lyr. IV, 7, 73-76)

(O krištoliniais plojo aplink delnais
Linksmi upeliai, ir tarsi avinai
Viršūnės aukštos šokinėjo,
Ėjo rungčių, net miškus apvertę.)

Plg.:

Montes saltaverunt ut arietes, et colles sicut agni ovium.⁴⁵

(Ps 113 (114), 4)

Į visą erdvę ir laike ištįsusį biblinį-poetinį-barokinį paveikslą įterpiami ir transformuoti antikinės poezijos pavyzdžio elementai: 69–72 eil. Dievas praskrieja viršum jūros stichijų tramdydamas vėjus – Zefyrus ir Notus – panašiai kaip, pavyzdžiui, audrą malšinantis Neptūnas Vergilijaus *Eneidos* I giesmėje⁴⁶, – tuo tarpu Pradžios knygos tekstas lakoniškai skelbia, kad Dievas tiesiog liepia Mozei ištiesti ranką viršum jūros, ir vandenys grįžta⁴⁷.

Šioje odėje galima išvelgti ir tam tikrą autoriaus svyravimą renkantis, kuriam šaltiniui – antikiniam ar bibliniam, – teikti pirmenybę – prieštaravimą, kuris, kaip jau minėta anksčiau, atsispindi ir jo teoriniuose veikaluose.

Skirtingų intertekstų, – antikinių, biblinių, įvairių amžių krikščioniškosios poezijos, – persipynimą galima išvelgti dažname Sarbievijaus tekste.

Pavyzdžiui, *Lyr.* II, 13 odėje po daugiasluoksniais stilistiniais ir leksiniais Horacijaus poetizmais galime atkapstyti biblinius įvaizdžius, ikonografinius

⁴⁵ „Kalnai šokinėjo nelyg avinai, o kalvos – tarsi avinėliai.“

⁴⁶ Žr. *Aeneis*, I. 142–156. Maria Łukaszewicz-Chantry šiame Sarbievijaus epizode išvelgė sąsają su Ps 104, 3 ir 68, 5 (Eadem, *Trzy nieba. Przestrzeń sakralna w liryce Macieja Kazimierza Sarbiewskiego*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, p. 109); Buszewicz atkreipė dėmesį į čia aptariamo Sarbievijaus epizodo paraleles su Išėjimo knyga (Iš 14, 22; 15, 1–21), o iš Psalmių susiejo tik su 87-ąja, nors, mūsų nuomone, pastaroji sąsaja mažiau įtikima negu anksčiau minėtosios (Eadem, *op. cit.*, p. 284).

⁴⁷ Pr 14, 26–27.

modelius. Marija čia vaizduojama stovinti ant mėnulio, apsigaubusi saule kaip apsiaustu⁴⁸, Sarbievijaus tekste – toga:

Addes et teretes pedum
Suras non humilem lambere Cynthiam;
Et sutas chlamydam faces,
Indutique togam Solis amabili [...].

(Dar giedok, kaip glotnias blauzdas
laižo Kintija, kaip susegtas žiburiais
švyti apdaras nuostabus,
stotą gaubia toga, saulės meilios austa.)

Cituotieji Sarbievijaus kūriniai labai vizualūs ir sykiu žodingi, demonstruojantys barokinę vaizdo bei žodžio sintezę, kaip jau buvo minėta. Renesanso marijiniuose tekstuose, nors jau ir potridentiniuose, rastume daug taupesnės ir preciziškai tikslios minimų įvaizdžių vartosenos pavyzdžių – tokių kaip Muzio Sforzos (m. 1597) himne *In Assumptionem Beatae Mariae Virginis* piešiamas Paimtosios į dangų paveikslas:

premsque lunae cornua,
amicta solis lumine,
fulgens corona siderum,
Nati sedes ad dexteram.⁴⁹

⁴⁸ Apr 12, 1: „Ir pasirodė danguje didingas ženklas: moteris, apsiautusi saule, po jos kojų mėnulis, o ant galvos dvylikos žvaigždžių vainikas“ (Apo 12, 1: *Et signum magnum apparuit in coelo: mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim*). Dailėje šių Apreiškimo Jonui knygos eilučių įvaizdžiai kartojami keliuose Marijos ikonografiniuose tipuose, ypač tiksliai – Nekaltojo Prasidėjimo paveiksluose, kai kurių elementų esama Marijos Didybės, Marijos Dangaus Karalienės atvaizduose (plg. *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sudarė Dalia Ramonienė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1997, p. 183–187).

⁴⁹ Pažod. vert.: „Ir mindama mėnulio ragus, apsiautusi saulės šviesa, žibėdama žvaigždžių karūna, sėdi Sūnaus dešinėje.“ Cit. iš: *La poesia mariologica dell'Umanesimo latino: Testi e versione italiana a fronte, a cura di Clelia Maria Piastra*, Firenze: Edizioni del Galuzzo, 2002, p. 344.

O štai XVII a. italų poeto Pompeo Ughi (m. 1614) himnas *Ad Mariam Virginem* žodingesne Marijos įvaizdžių plétote jau artimesnis barokiškajai Sarbievijaus stilistikai:

Amicta Virgo sole, nitentibus
intorta flavam sideribus comam,
o dulce iactatis levamen
per miseri vada caeca mundi.⁵⁰

Kita vertus, nuoroda Pompeo Ughi kūrinio paantraštėje *imitatur Petrar-cham in illa cantilena*: „*Vergine bella che di sol vestita*“ liudija, jog XVI–XVII a. tekstuose imitacijos objektu dažnai laikomas nebe pirminis šaltinis, o laiko nuotolio atžvilgiu kur kas artimesnės jo interpretacijos. Taip formuojasi daugiopos intertekstų pakopos: pirminis tekstas + pirmosios jo variacijos + tolesni skirtingų amžių perdirbiniai etc. etc. Barokinė poezija apima ir savotišką „intervaidžų“ sluoksnį, t. y. dailėje prigijusių ikonografinių tipų bei vaizdų (kuriuos savo ruožtu dažnai būna inspiravę bibliniai ar kiti sakralūs tekstai) įpynimą į verbalinio teksto audinį. Sarbievijaus religiniai kūriniai irgi atspindi tą daugiopų lygių persiluoksniavimą, kurio etapų plėtra galutiniame tekste darosi nebe tiek svarbi, kiek poetinis jame pasiekiamas paveikumas.

3. BIBLINIŲ TOPŲ METAMORFOZĖS.

3. 1. „Augustiniškoji“ Biblijos įvaizdžių recepcija.

XVI–XVII a. literatūroje iš Biblijos kildintinas įvaizdis dažnai įgauna savarakišką vartoseną ir traktuojamas nebe kaip biblinis, o, pavyzdžiui, kaip augustiniškas – taip atsitiko su Dievo, anapusybės, dangiškosios tėvynės ilgesio topu. Iš Psalmių knygos atėjęs įvaizdis, vėliau akcentuotas šv. Pauliaus laiškuose, taip persmelkia Augustino kūrinius, kad ilgainiui ima funkcionuoti kaip grynai augustiniškas topas. Tokios jo sampratos pavyzdžių tuometėje raštijoje apstu.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 376. Pažod. vert.: „O Mergele, apsiautusi saule, į gelsvus plaukus prisikaišiusi žvaigždžių, o saldžioji paguoda blaškomiems po apgailėtino pasaulio tamsiuosius vandenis.“

Labai išsamiai ir aprėpiančiai bene visus pagrindinius XVI–XVIII a. poezijoje itin mėgtus augustiniškus topus sąvade⁵¹, be kitų, nurodomos tokios pozicijos, sudarančios bendrą „augustiniškąjį“ semantinį lauką: *aeternitas, amor Dei, fragilitas humana, caelum, patria, peregrinus, quies, visio Dei, vita aeterna* ir pan. Prie jų pateikiamos įvairių Augustino kūrinių ištraukos su nuorodomis. Konkrečiai prie aukščiau įvardytų topų daugiausia nuorodų į *Enarrationes in Psalmos, In epistolam Iohannis tractatus, In Evangelium Iohannis tractatus, Sermones, De civitate Dei*.

Augustino citatomis grindžiamai piligrimystės žemėje temai skirta iš-tisa knyga *Viator christianus in patriam tendens*⁵² – vėlyvojo Baroko kūri-nys – atspindi, kiek aktuali atrodė ši tema kalbamuoju metu ir kaip ji buvo tapatinama su Augustino mintimis. Knygos titulinio lapo atvarte apie tai skelbia įrašas: *Via est Vita praesens, qua ad Patriam tendimus. S. Augustinus de Consolat[ione]. Mort[uorum]. Ser[mo]. 1*⁵³, o visas veikalas kupinas Au-gustino ir pseudo-Augustino citatų apie piligrimystę (*peregrinatio*), žmogų kaip šio pasaulio keliauninką (*peregrinus mundi*), žemę kaip svetimą tėvynę (*patria aliena*), kelią į tikrąją Tėvynę (*via ad Patriam*), aukštybių Miestą (*su-pernam civitatem*), netvarius dalykus (*res caducae*) bei amžinąsias gėrybes (*aeterna bona*) ir t. t. Nuorodų į Augustiną ir jo citatų gausu ir populiariaja-me jėzuito Hermanno Hugono emblemų rinkinyje *Pia desideria*⁵⁴, skirtame tai pačiai anapusbės ilgesio ir siekimo temai, pirmą kartą išleistame Sarbie-viaus *Lyricorum libri tres* pirmojo leidimo (1625) „išvakarėse“ – 1624 m.,

⁵¹ *Electa D. Augustini Ecclesiae doctoris [...] AD 1671 accurate collecta et Perillustris ac Reverendissimi Domini [...] Thomae Stanislai Niemierza archidiaconi Vladislaviensis cura [...] exposita*, Posnaniae: In Typographia Collegii Posnaniensis SJ, 1688.

⁵² Naudotasi leid.: [Antonius Andreas Krzesimowski,] *Viator christianus in patriam tendens. Per Motus Anagogicos. Multo auctior, et locupletior*, Cracoviae: Typis Francisci Cezary, 1693.

⁵³ „Dabartinis gyvenimas yra kelias, kuriuo keliaujame į tėvynę.“ Turbūt netiksliai citata iš *Serm.* 16A, 9: *Modo ergo in hac peregrinatione constituti, finem habemus ubi tendimus. Ubi ergo tendimus? Ad patriam nostram. Quae est patria nostra? Ierusalem, mater piorum, mater vivorum.* Plg. Prospero Akvitaniečio *Sentencijų knygoje* pateikiamą Augustino sentenciją: *Et ita est utendum temporalibus, ne obsint aeternis, ut in via qua peregrini ambulant, hoc placeat quod ducit ad patriam* (Prosper Tiro, *Liber sententiarum*, CXIII).

⁵⁴ Naudotasi leid.: [Hermannus Hugo,] *Pia desideria*, auctore Hermanno Hugone e Societate Jesu editio novissima, recognita et emendata, Lugduni: In sumptibus Petri Guillimin, 1679 [editio princeps Antwerpiae, 1624].

o vėliau sulauksiančiame „europinės sėkmės“ ir daugybės vertimų į nacionalines kalbas⁵⁵.

Tiesiogiai kaip augustiniškas dangiškosios tėvynės ilgesio topas įvardijamas Sarbievijaus amžininko ir netgi savotiško varžovo (poezijos srities) popiežiaus Urbono VIII eilių rinkinyje⁵⁶: *In illa verba S. Augustini, Inquietum est cor meum, donec veniat ad te Deus*⁵⁷. Pats hegzametru parašytas kūrinys atrodo gana sausas, mokyklinis, neįtikinantis išgyvenimo autentiškumu. Labiau pavykę kai kurie kiti Urbono VIII kūriniai augustiniškais topais, – o jų rinkinyje netrūksta, kaip liudija pavadinimai, nors jau ir be tiesioginių aliuzijų į Augustiną: *Vera sapientia mortis meditatio; Perturbatus animi pravi motus. Placida recti quies; Felicitatis humanae fuga. Caelestis adeptio*⁵⁸. Tiesa, ir kitur dominuoja gana deklaratyvūs nusistovėję teiginiai (*Hospites sumus hoc in Orbe, non hic / Nobis patria permanens*⁵⁹ – „svetimšaliai esame šiam pasauly, ne čia mūsų nuolatinė tėvynė“); vis dėlto pavyko aptikti ir labiau suasmeninto santykio su Dievu išraišką: augustiniškai intymų kreipimąsi į Kristų, kuriame vieninteliame randama ramybė, anapusybės ilgesio tematikos eilėraštyje:

Te sine iucundum nihil est, nec amabile quidquam:

Ipsi in luce sua luce carent oculi.

[...]

Tu mihi pax cordi, tu mihi Christe quies.

Fac, precor, ut recolens noctesque diesque requirat

Te mea mens unum, cogitet, optet, amet.⁶⁰

Dangaus tėvynės ilgesio topas dažname XVI a. poezijos rinkinyje nusakomas antrašte ar paantrašte *Aspirat* (arba *suspirat*) *ad caelestem patriam*. Pats

⁵⁵ Marc Fumaroli, „Préface“, in: *La Lyre Jésuite*. Anthologie de poèmes latins (1620–1730), présentés, traduits et annotés par Andrée Thill, Genève; Librairie Droz S. A., 1999, p. XXI.

⁵⁶ Naudotasi leid.: [Mathaeus Barberini,] *Maphaei S. R. E. Card. Barberini nunc Urbani PP. VIII Poemata*, Antwerpiae: Ex officina Plantiniana Balthazaris Moreti, 1634, p. 148.

⁵⁷ Plg.: *Conf. I, 1.1: inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te* („nerami mano siela, kol nenurims tavjje“).

⁵⁸ Mathaeus Barberini, *op. cit.*, p. 149, 152, 154.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 151.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 162. Vert.: „Be tavęs nieko nėra, ir niekas nemiela; / akims jų šviesoje trūksta šviesos. [...] / Tu man širdies ramybė, tu man atilsis, Kristau. / Padaryk, meldžiu, kad išstis dienas ir naktis / mano siela tavęs vieno ieškotų, apie tave vieną mąstytų, tavęs trokštų, tave mylėtų.“

topas kildintinas iš šv. Pauliaus Antrojo Laiško korintiečiams (2 Kor 5). Vulgatos tekste tėvynės ilgesys išreiškiamas veiksmožodžiu *ingemescere* („nam et in hoc ingemescimus habitationem nostram quae de caelo est superindui cupientes“⁶¹), o ne *suspirare*, kurį analogiškame kontekste mėgo vartoti Augustinas (plg.: „patriam supernam desideremus, supernae patriae suspiremus, peregrinos nos esse hic sentiamus“⁶²).

Minėta fraze įvardyta ir Sarbievijaus amžininko jėzuito Bernardo Bauhuzijaus⁶³ epigrama jo rinkinyje *Epigrammatum libri V: Aspirat ad caelestem patriam*⁶⁴. Pradedamas poetiškais, Antikos autorių stiliumi iškilmingai apgiedamais žvaigždėto dangaus vaizdais („Siderei colles, Divum fulgentia templa“ – „žvaigždėtosios kalvos, žibančios šventųjų šventovės“), kūrinys pamažu išsirutulioja į ilgesingą sielos šaukimąsi Dievo (*O ego te quando! Quando te mea patria cernam!* – „o, kada gi, kada, mano tėviške, tave išvysiu!“), galiausiai nusakant jį augustiniskuoju atodūsiu iš pačių esaties gelmių (*medullis*)⁶⁵: *de penitis unam te suspirabo medullis* – „tavęs vienos dūsausiu iš giliausių slapybių“, o baigiant nenumalšinamos ilgesio ugnies padiktuotais šauksmais:

O amor! O desiderium! Mea fax! Mea ignis!
Cur me sic uris? Cur? Quia tam procul es.⁶⁶

Nagrinėjami Sarbievijaus amžininkų poezijos pavyzdžiai liudija, kad perimant augustiniskuosius įvaizdžius, ypač susijusius su anapustinio

⁶¹ 2 Kor 5, 2: „ir mes čia dūsaujame, trokšdami iš viršaus apsivilkti savo buveine iš dangaus“.

⁶² *In Ev. Io. tract. 35, 9*. „Ilgėkimės dangiškos tėvynės, dūsaikime dėl aukštybių tėvynės, jauskimės čia keliauninkais.“

⁶³ Bernardas Bauhuzijus (Bernardus Bauhusius, Bauhuis, van Bauhuysen, 1575–1619) – belgų jėzuitas, poetas. Sarbievijaus Romos laikotarpiu itin populiarus buvo 1620 m. išleistas antrasis jo epigramų leidimas ([Bernardus Bauhusius,] *Bernardi Bauhusii Antverpiani è Societate Iesu Epigrammatum Libri V*, editio altera, auctior, Antverpiae: Ex officina Plantiniana, 1620).

⁶⁴ *Idem, Epigrammatum libri V*, editio altera, auctior, Antverpiae: Ex officina Plantiniana, B. Moretus, 1620, konvoliūte: [Bernardus Bauhusius, Balduinus Cabillavus,] *Bernardi Bauhusii et Balduini Cabillavi e Soc. Iesu Epigrammata. Caroli Malapertii ex eadem soc. Poemata*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthasari Moreti, 1634, p. 58.

⁶⁵ Plg. *Conf. II, 6.10: quam intime etiam tum medullae animi mei suspirabant tibi; Enarr. in Ps 85, 8: sincerissimis medullis castisque suspiriis ipsum dilige, ipsum ama, illi flagra.*

⁶⁶ „O meile! o ilgesy! mano šviesa! mano ugnie! / Kodėl mane taip degini, kodėl? Nes esi taip toli.“

gyvenimo pasiilgimu, į lotyniškąją potridentinę jėzuitų poeziją prasiskverbia žmogaus intymaus santykio su Dievu tema⁶⁷. Kaip ir Bauhuzijaus epigrame, taip pat žodžiu „degina“ („urit [me patriae decor]“) analogiškas ilgesys nusakomas Sarbievijaus *Lyr. I, 19* odėje, įvardytoje irgi *Ad caelestem adspirat patriam*. Šioje odėje asmeniškumo gaida itin ryški. Kūrinyje ilgesys reiškiamas gilaus mistinio išgyvenimo žodžiais; teksto meninio įtaigumo ir poetinio *aemulatio* požiūriu odė gerokai pralenkia, pavyzdžiui, minėtąsias popiežiaus Urbono VIII analogiškos tematikos eiles.

Sarbievijaus I, 19 odės dūsautoją įsivaizduojame žvelgiantį į žvaigždes, kurių grožis kursto nepasiekiamo, kūniškomis akimis neregimo dangaus troškimo ugnį; vizualiomis priemonėmis tapomas regimojo dangaus su visais jo atributais paveikslas – tik blankus tikrųjų dangiškosios tėviškės rūmų atspindys, o žvaigždės – tik plyšeliai, pro kuriuos žemės tremtinį pasiekia amžinosios šviesos atšvaitas:

O pulcher patriae vultus, et ignei
Dulces excubiae⁶⁸ poli!
Cur me, stelliferi luminis hospitem,
Cur, heu! Cur nimium diu
Caelo seposito cernitis exulem?
(Lyr I, 19. 8–12)

(O, tėvynės gražus veide, ir jūs, mieli
Skliautų, degančių vis, sargai!
Ak, kodėl į mane, svetį žvaigždžių šviesos,
Žvelgiat iš tolumų, deja?
Per ilgam iš dangaus ištremtą, ak, kodėl?)

⁶⁷ Plačiau žr. straipsnį: Ona Daukšienė, „Augustino paieškos XVI–XVII a. poezijoje ir poetikose“, in: *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos*, sudarė ir parengė Darius Alekna, (ser. *Christiana tempora*), 2006, Nr. 2, p. 203–228.

⁶⁸ Verčiant pažodžiui būtų „sargybos“. Łukaszewicz-Chantry pastebėjo sąsają su Bar 3, 34–35 (Eadem, *op. cit.*, p. 80), plg.: *Stellae autem dederunt lumen in custodiis suis, et laetatae sunt* („Žvaigždės davė šviesos savo sargybose ir linksminosi“ – Juozapo Skvirecko vertimas).

Asmeniška, jausminga, vidinio išgyvenimo kupina odė baigiama sielos išsivadavimo iš kūno pančių vaizdu:

Hic leti pedicas exuor, et meo
Secernor cineri cinis.
Hic lenti spolium ponite corporis,
Et quidquid superest mei:
Immensum reliquus tollor in aethera.

(Pančiai krinta mirties, ir pelenuos savuos
Tolstu nuo pelenų savų.
Meskit išnarą to kūno bejausmio ir
Visa, ko nebereikia man:
Į aukštybių erdves kylu, koksai likau.)

Taigi odės pabaiga tiesiogiai syja su bibliiniu šio topo šaltiniu – šv. Pauliaus Antrojo laiško korintiečiams tekstu: „scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur quod aedificationem ex Deo habemus domum non manufactam aeternam in caelis“ (2 Cor 5)⁶⁹. Pagrindinį šios ištraukos įvaizdį galima susieti ir su Tomui Kempiečiui (Thomas a Kempis, XV a.) priskiriamo Kristaus gimimui skirto himno ištrauka:

Exsul e domo propria
carnis vestitus tunica;
vivere in hoc saeculo
quam quid peregrinatio.⁷⁰

Akių nuo dangaus atitraukti negali ir Sarbievijaus 3 epodės *Laus otii religiosi* („Vienuoliškojo poilsio pašlovinimas“) lyrinis subjektas – žemės

⁶⁹ „Mes žinome, kad, mūsų žemiškosios padangtės būstui suirus, mūsų laukia Dievo pastatas, ne rankomis statyti amžinieji namai danguje.“

⁷⁰ *Analecta Hymnica Medii Aevi*, ed. Clemens Blume & Guido Maria Dreves, 1886–1922, t. 48: *Hymnographi Latini = Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, t. 1, Leipzig: O. R. Reisland, 1905, reprint: Frankfurt am Main, 1961, p. 490. Vert.: „ištremtasis iš tikrųjų namų gaubiasi kūno tunika; kas gi yra gyvenimas šiame pasaulyje, jei ne laikina kelionė.“

„tremtinys“, stebintis tolimų žvaigždžių „nemirtingą mirgėjimą“ (*immortale iubar*). Intertekstualumo požiūriu ši epodė įdomi kaip Horacijaus 2 epodės „*Beatus ille qui procul negotiis*“ parodija ir krikščioniškųjų šios Antikos poeto epodės, kurią mėgta jungti su 1-ąja psalme, irgi prasidedančia žodžiais *Beatus ille*, parafrazių atspindys. Pirmasis šiuos du kūrinius sujungė Paulinas Nolie-tis: 1-osios psalmės parafrazę „*Beatus ille, qui procul vitam suam*“ (*Carm.* 7), parašytą šešiapėdžiu jambu, kaip ir Horacijaus 2 epodė, Paulinas pradeda Horacijaus žodžiais, kviesdamas „į klasikinę kultūrą orientuotus skaitytojus prisiminti Horacijaus epodę“ ir priešindamas „krikščioniškąjį poilsį“ pagoniškajam⁷¹. Sarbievijaus 3 epodėje atsekamos intertekstinės nuorodos ir į Ps 1 („laimingo“ dorėjo žmogaus temą), ir į Horacijaus 2 epodę, ir į minėtąją Paulino Noliečio abiejų pirmųjų parafrazę. Taip pat čia atpažįstamas dangiškosios tėvynės ilgesio topas ir asmeninė autoriaus refleksija amžinybės ir ramybės žemėje tema (odės situacija įvardijama kaip viešnagė Nemenčinės jėzuitų viloje), nuspalvinama augustinėška asmeninio santykio su Dievu dvasia, įgaunanti intymaus pokalbio su juo pavidalą.

3. 2. Dieviškosios Išminties „šėlionės“

Sarbievijaus *Ep.* 6, „Amžių giesmė Dieviškajai Išminčiai“, parašyta Romoje „1625 jubiliejiniais metais“. Pavadinimas – *Carmen saeculare* – visuomet tyrėjus skatino ieškoti sąsajų su Horacijaus Amžių giesme Dianai ir Apolonui, kurios formaliąja struktūra čia seka Sarbievijus. Tačiau šioje itin gražioje ir daugiasluoksnėje giesmėje persipina ne vienas šaltinis.

Pirmojoje straipsnio dalyje aptarėme ir citavome Sarbievijaus poetikos skyrių, skirtą krikščioniškiems šaltiniams ir aukštinantį biblinės vaizdinijos primatą. Dabar grįžtame į tą skyrių pažiūrėti, kaip autorius liaupsina Dieviškajai Išminčiai skirtus Senojo Testamento tekstus:

Iam vero Palladis tota fabula quid habet cum Sapientia divina? *Ego*, inquit, in altissimis habitavi, et thronus meus in columna nubis. Quam decore hoc modo ad quempiam heroem consultantem accedet! *Gyrum caeli circumivi sola et profun-*

⁷¹ P. G. Walsh, „Introduction“, in: *The poems of St. Paulinus of Nola*, translated and annotated by P. G. Walsh, New York: Newman Press, 1974, p. 18.

*dum abyssi penetravi, in fluctibus maris ambulavi et in omnia terra steti. [...] Iterum lusus illi divinae sapientiae super orbe terrarum quam vastam aperiuunt fictionum ianuam, quae omnia deorum convivia et turpes illas voluptates prorsus obruere possint.*⁷² (*De perf.* II, 5)

Apie Dievo Išmintį Sarbievijus svarsto ne vienoje *Poetikos* vietoje, o 6 epodėje vadovaujasi savo paties suformuluotomis, aukščiau cituotomis nuorodomis. Šiame poetiniame kūrinyje persipina daugybė tekstinių ir intertekstinių lygmenų: Pradžios, Išminties, Siracido knygų vaizdiniai, Viduramžių autoriaus Alano iš Lilio (Alanus ab Insulis, 1120–1202) veikale *Liber de planctu naturae* įterptų sapfinių metru parašytų eilių (*Verba Alani ad naturam*) įvaizdžiai. Alano kūrinyje gamta (*natura*) aukštinama kaip pasaulio skirtingų elementų taikytoja (*vinculum mundi, stabilisque nexu; quae tuis mundum moderas habenis*⁷³, / *cuncta concordia stabilita nodo / nectis*). Įtaka paties Sarbievijaus 6 epodei yra akivaizdi: pastarojoje visiškai panašiais įvaizdžiais kaip pasaulio nedarnumų malšintoja, jo keturių elementų jungėja piešiama Dieviškoji Išmintis (*cohibere [...] sidera [...] frenis, quater nexis elementa nodis molliter firmas, bella naturae premis et [...] iurgia*)⁷⁴.

Vienas iš pagrindinių Sarbievijaus „Amžių giesmės“ šaltinių – Siracido knygos 24 skyrius (Sir 24, 5–9):

ego ex ore Altissimi prodivi primogenita ante omnem creaturam ego in caelis feci ut oriretur lumen indeficiens et sicut nebula texi omnem terram ego in altis habitavi

⁷² Mathias Casimirus Sarbievius, *op. cit.*, p. 290–291. Vert.: „Ir iš tiesų, argi visas Paladės mitas gali prilygti Dieviškajai Išminčiai? *Aš gyvenau aukštybėse*, – sako ji, – *ir mano sostas – ant debesies šulo* [Sir 24, 7]. Kaip gražiai šiuo būdu galima pristatyti kokį nors herojų-patarėją! *Apėjau pati viena dangaus skliautą ir įsiterpiau į bedugnės gilybes, vaikščiojau ant jūros bangų ir stovėjau visur ant žemės* [Sir 24, 8–9]. [...] Kita vertus, kokius plačius vartus išmonei atveria šie Dieviškosios Išminties šėliojimai po visą žemės rutulį ir kaip jie gali visiškai nustelbti bet kokius dievų lėbavimus ir bjauriuosius jų geidulius!“ Kursyvas mano – O. D.

⁷³ Tiek Alano, tiek Sarbievijaus vartojamas Dieviškosios Išminties vadžių (Alano – *moderas habenis*, Sarbievijaus – *cohibere frenis*, kuriomis pažabojamas prieštarų kupinas pasaulis, įvaizdis kildintinas iš Prudencijaus gavenios himno (*Cathem.* 8, 1–4), kur frazės *nos moderans habenis, leniter frenas* skiriamos Kristui).

⁷⁴ Apie Sarbievijaus „mitinę teologiją“ (*fabularis theologia*) ir kosmologinę perspektyvą plačiau žr. Jacek Bolewski SJ, Paweł Kapusta SJ, *op. cit.*; apie krikščioniškąją „netaikios santaikos“ sampratą dimensiją, atspindimą ir Sarb. Ep. 6 bei Alano iš Lilio kūrinį pglg. Ona Daukšienė, *Discors concordia* XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška“, in: *Literatūra*, 2006, 48 (7), p. 52–66.

et thronus meus in columna nubis gyrum caeli circuivi sola et in profundum abyssi penetravi et in fluctibus maris ambulavi et in omni terra steti et in omni populo.⁷⁵

Sarbievijaus epodės posmuose gražiai persipina, vienas kitą keisdami, Pradžios ir Siracido knygų vaizdiniai:

Patris interpres, similisque voci Nata fecundo Genitoris ore, Vena virtutum, generosa pulchri Mater honesti, [...] Tu vagas zona cohibente stellas Ausa nascentem religare Phoebum, Ausa nascentem nebularum amictu involvere terra. [...] Quae simul multa tibi risit herba, Laetior celsas reparare sedes, Arduum molita tholum volantis Nube columnae [...]. (Ep. 6, 17–21; 53–56; 65–68)	Tėvą mums skelbi, panaši į Žodį, Gimusi pati iš burnos Kūrėjo, Motina kilni padorumo švento, Versme dorybių, Gimstantį danguj pažabojai Febą Ir žvaigždes klaidžias suturėjai juosta, Žemei gimstant, ją debesų miglotų Apgaubei skraistėm. Juokės tau linksmai sužaliavę žolės, Džiaugėsi, aukštai susiradę būstus, Tu ramstei šulu debesies skrajūno Statujį skliautą [...] etc. etc. ⁷⁶
---	--

Taip Sarbievijaus giesmėje „šėlioja“ Dieviškoji Išmintis. Tarp išplėtotų Pradžios knygos vaizdų turėjome atpažinti Išminties žodžius iš Siracido knygos: „aš išėjau iš Aukščiausiojo burnos pirmgimė“, Dievo Išminties kaip jo mintyje nuo amžių buvusio Žodžio įvaizdinimą⁷⁷, šviesos sukūrimo epizodą:

⁷⁵ „Aš išėjau iš Aukščiausiojo burnos pirmgimė anksčiau už visus tvarinius, aš padariau, kad danguje užtekėtų negęstanti šviesa ir kaip debesys apdengiau visą žemę. Aš gyvenau aukštybėse, ir mano sostas ant debesies šulo. Aš pati viena apėjau dangaus sritį ir įsiterpiau į bedugnės gilybes, vaikščiojau ant jūros bangų ir stovėjau visur ant žemės.“ – Skvirecko vert.

⁷⁶ Poetinis šių strofų vertimas cituojamas kiek patikslintas.

⁷⁷ Plg. Elwira Buszewicz, *op. cit.*, p. 317; Jacek Bolewski SJ, *op. cit.*, p. 102. Taip pat žr. *De perf.* III, 17: „[...] sint proprii tituli personarum divinarum, sapientia Filii, amor Spiritus Sancti. D. enim Paulus Filium vocat Sapientiam Patris, d. vero Ioannes Deum vocat Caritatem“ („Dieviškieji asmenys turi savus titulus: Sūnaus išmintis, Šventosios Dvasios meilė. Mat šv. Paulius Sūnų vadina Tėvo Išmintimi [1 Kor 1, 30], o šv. Jonas Dievą vadina Meile“).

„aš padariau, kad danguje užtekėtų negeštanti šviesa ir kaip debesys apden-
giau visą žemę“, o taip pat ir tą „debesies šulą“ (lot. *columna nubis*), kuri tarp
gražiųjų sektinų pavyzdžių Sarbievijus mini aukščiau cituotoje ištraukoje.

4. Giesmių giesmės parafrazių vingrybės

Potridentinėje jėzuitų literatūroje ypač išpopuliarėjo Giesmių giesmės poeti-
nės parafrazės. Šio pobūdžio kūriniuose Sužadėtinio ir Sužadėtinės simboliu
nusakoma ne tik tradicijos įtvirtinta Kristaus ir Bažnyčios, Kristaus ir jo Mo-
tinos Marijos jungtis, bet ir visa apimantis žmogaus sielos ilgesys, veržimasis
Dievo link, Dievo ir individualaus žmogaus meilės alegorija, – itin aktuali ir
įvairiopa įvaizdinta Baroko poezijoje⁷⁸. Epigramos Giesmių giesmės motyvais
gausiai pabyra 2–3-ajame XVII a. dešimtmetyje; jų preliudija – XVI–XVII a.
sandūroje pasirodę ne vieni išsamūs Giesmių giesmės komentarai⁷⁹.

Sekdamas nuo pirmųjų krikščionybės amžių suformuota Giesmių gies-
mės aiškinimo tradicija, Sarbievijus Giesmių giesmės įvaizdžius, neretai labai
konkrečius ir žemiškus, vartoja kaip krikščioniškosios egzegezės įprasminčius
simbolius. Origeno, ankstyvojo Giesmių giesmės komentuotojo (III a.), tei-
gimu, bet koks kūniškos patirties aprašymas Biblijoje yra nuoroda į vidinio
žmogaus santykį su Logosu, kadangi vidinis žmogus turi jusles, analogiškas
toms, kuriomis susisiekama su išoriniu pasauliu. Todėl regimi daiktai turį

⁷⁸ Vienu pagrindinių šaltinių tolesnei šios alegorijos plėtotei Baroko poezijoje laikomos didžiojo ispanų mistiko šv. Kryžiaus Jono *Giesmės* (plg. Šv. Kryžiaus Jonas, *Kopimas į Karmelio kalną. Smulkieji raštai*, (ser. *Mystica Christiana*), iš ispanų kalbos vertė Jūratė Micevičiūtė ir sesuo Ieva Marija OCD, Vilnius: Aidai, 2013, p.105–107), epigramikoje ir emblemikoje – šiame straipsnyje jau minėtas (žr. išn. 53) Hermano Hugono embleminės poezijos rinkinys *Pia desideria* (žr.: Magdalena Piskala, *Boże miłości i wstydlive dowcipy. Studia nad epigramatyczną twórczością Macieja Kazimierza Sarbiewskiego i Alberta Inesa*, Warszawa: IBL PAN, 2009, p. 89 *et passim*; Elwira Buszewicz, *op. cit.*, p. 278; Jarosław Nowaszczuk, *op. cit.*, p. 101).

⁷⁹ Tikėtina, kad Giesmių giesmei pažinti Sarbievijus naudojo ir Bažnyčios Tėvų, ir šv. Bernardo Klerviečio, ir savo amžininkų jėzuitų rašytais Giesmių giesmės komentarais, tarp jų – „Poetikoje“ (*De perf.* II, 4) minimo jėzuito, ispanų kilmės humanisto Martino Del Rio parašytais Giesmių giesmės komentarais *In Canticum Cantorum Salomonis Commentarius literalis, et catena mystica, haec collectore Martino Del’Rio, Ingolstadii: Ex Typographaeo Adami Sartorii, 1604* (žr. Ona Daukšienė, „Sarbievijaus *De perfecta poesi*: renesansinės epo sampratos detalės bei sąsajų su autoriaus poezija galimybės“, in: *Literatūra*, 2002, Nr. 43 (3), p. 97–109).

galią simbolizuoti neregimus ir slėpiningus, kaip kad garstyčios grūdelis dangaus karalystę. Kasdienio gyvenimo daiktai ir reiškiniai turi savyje dangiškų tikrenybių atvaizdą ir panašumą⁸⁰.

Giesmių giesmės poetika kupina dramatiškos mylinčiųjų ilgesio, prasielkimo įtampos – tuo ji ypač artima egzaltacijos nestokojančiam Baroko poezijos religingumui. Sarbievijaus poezijoje sielos ilgesys dažnai reiškiamas pasitelkiant bėgimo-vijimosi motyvą: Dievas dažnai atrodo tarsi tolsta nuo jo besiilginčios sielos, o siela – nuolat siekianti ir nepasiekianti, nuolat ieškanti ir neprarandanti vilties rasti.

Baroko poezijoje prie šviesos šaltinio bėgama nuolatos – paklūstant Augustino raginimui „Obsecro vos, amate mecum, currite credendo mecum“⁸¹. Sujungtas su Gg eilutėmis „fuge dilecte mi et adsimilare capreae hinuloque cervorum (Cant. 8, 14), trahe me post te: curremus“ (Cant. 1, 40) etc.⁸², trokštančio elnio įvaizdžiu iš 41 psalmės „quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum“ (Ps 41, 2)⁸³ ir Augustino šios eilutės interpretacija „curre ad fontem, desidera fontem [...] ut cervus curre“ (*Enarr. in Ps. 41, 2*)⁸⁴, šis motyvas sudaro dažno Sarbievijaus, Balde's⁸⁵, Pranciškaus Remondo⁸⁶ eilėraščio pagrindą. Jokūbo Balde's *Lyr. II*, 12 odėje epigrafu „Fuge, dilecte mi“⁸⁷ maldaujama: „fuge praesens, mea lux, nam nimis uris“, raginama: „fuge ritu caprearum“⁸⁸.

⁸⁰ Žr. Vytautas Ališauskas, „Išgirsk *Giesmių giesmę*, skubėk ją suprasti...“, in: Origenas, *Giesmių giesmės homilijos*, iš lotynų kalbos vertė Gediminas Žukas, tekstus parengė, įvadą ir komentarus parašė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2011, p. 18–19.

⁸¹ *In Ev. Io. tract. 35, 9*. „Maldauju jus, mylėkite su manimi, bėkite tikėdami su manimi“.

⁸² Gg 8, 15: „Bėk, mano mylimasis, ir būk panašus į stirną ir elnio jauniklį“; 1, 40: „trauk mane paskui save: bėgsime“.

⁸³ „Kaip elnias trokšta vandens šaltinio [...]“.

⁸⁴ „[...] bėk prie šaltinio, trokški šaltinio [...] bėk nelyg elnias“.

⁸⁵ Dažnai su Sarbievijumi lyginamo jo amžininko, kito „krikščionių Horacijaus“, vokiečių jėzuito Jacobo Balde's svarbią kūrybos dalį sudaro religinė poezija (plg.: Martin Heinrich Müller, „*Parodia Christiana*“: Studien zu Jacob Baldes Odendichtung, Zürich: Juris-Verlag, 1964; Urs Herzog, *Divina Poesis*: Studien zu Jacob Baldes Geistlicher Odendichtung, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1976 ir kt.).

⁸⁶ Prancūzų jėzuitas, retorikos, filosofijos ir teologijos profesorius, retorius, poetas Pranciškus Remondas (Franciscus Remondus, François Remond, 1558 arba 1562–1631) buvo išleidęs rinkinius: *Epigrammata, elegiae et orationes ad illustrissimum comitem Vitalianum vicecomitem Borromaeum*, [Romae?], 1605; *Carmina et Orationes*, Antverpiae: Apud Ioachimum Trognaesium, 1614 ir kt.

⁸⁷ Jacobus Balde, *op. cit.*, t. 1, p. 69.

⁸⁸ „[...] bėk dabar, manoji šviesa, nes pernelyg degini. [...] bėk kaip pratusios bėgti stirnos“.

Ši nuolatinio siekimo situacija Sarbievijaus plėtojama ne tik epigramose – pavyzdžiui, *Lyr.* II, 19 odė⁸⁹, kurios epigrafu pasirinkta Gg 2, 9 eilutė „*Similis est dilectus meus capreae hinnuloque cervorum*“ („Mano mylimasis panašus į stirną ir elnio jauniklį“), taip pat skirta Dievo ilgesio ir bėgimo, artėjimo ir nutolimo motyvui. Ji prasideda žodžiais „*Vitas sollicitae me similis caprae*“ – „*Tartum stirna baikšti, tu nuo manęs sprunki*“, – Gg eilutė čia inspiruoja poetinius Dievo pasiilgimo vaizdus, plėtojamus pagal Horacijaus *Carm.* I, 23 odės „*Vitas hinnuleo me similis, Chloe*“ („Tu sprunki nuo manęs, Chloja, nelyg jauna stirna“) struktūrinį modelį – Horacijaus kūrinyje, kurį imituoja Sarbievijus, jaunutė mergaitė Chloja bėga nuo ją įsimylėjusio daug vyresnio gerbėjo. Sarbievijaus *Lyr.* IV, 21 odės epigrafas – Gg 2, 10–13 eilutės (*Cant.* 2. 10: „*Surge, propera, amica mea, columba mea, formosa mea, et veni*“) čia įvesdina į Augustino mėgstamą plėtoti situaciją: Dievas sielą žadina iš miego ir kviečia į dangiškus džiaugsmus.

Surge, Soror pulchris innectito lora columbis;
Pulchrior ipsa super
Scande rotas, Libanique levem de vertice currum;
Has, age, flecte domos.

[...]

Interea sacris aperit se scaena viretis,
Sub pedibusque tibi
Altera floret humus, alterque vagantia late
Sidera pascit ager.

(Kelk, seserie, ir balandėles gražiasias kinkyki,
Lipk į vežimą, pati
Dar gražesnė, į šiuos namus nuo Libano viršūnės
Kreipki vežėčias lengvas.

[...]

Veriasi tau prieš akis lyguma, tiesia žalumą šventą,
Žydi po kojom tavom
Žemė kitokia, žvaigždes, klajojančias toliais beribiais,
Gano kitokie laukai.)

⁸⁹ *Cant.* 2, 9.

Sarbievijaus 17 epigramos epigrafe labai dėsningai apsiribojama dviem pakaitiniais abiejų Giesmių giesmės sužadėtinių šūksniais vienas kitam: sugrįžk. Visoje epigramoje žaidžiama dvinarės kompozicijos elementais: kuriamas veidrodinis vaizdas. Abu opozicijos aš–tu dalyviai bėgimo–vijimosi situacijoje atlieka abu vaidmenis: ir bėgančiojo, ir besivejančiojo. Išvada paradoksali: nors, regis, pasivyti neįmanoma, bėgimas padeda priartėti:

Insequeris, fugio: clamasque, revertere, Iesu:

Et reduces ad te flecto repente vias.

Insequor, ipse fugis: clamoque, revertere, Iesu:

Et faciles ad te flecto repente vias.

Assequeris, fugio: fugis, assequor: o bonus error!

Obsequii felix o in amore fuga!

Ad te, ne fugias, tua me fuga, Christe, reducet:

Dux tibi ne fugiam, vel meus error erit.

(Bėgu, – tu Jėzau, vejies; sugrįžki, – girdžiu tave šaukiant

Ir pasukti atgal savąjį kelią skubu.

Bėgi, man vejantis, pats; sugrįžki, – girdi mane šaukiant

Ir, o drauge, skubi kelią pasukt link manęs.

Bėgu, tau sekant, o tu – sekant man: nuostabioji klajonė!

Tas laimingas, kuris bėgdamas meilei paklus!

Tavo klajonė padės man rasti tave, kad nedingtum;

Mano klajonė tave, Kristau, atves prie tavęs.)

Čia, kaip ir kitose Sarbievijaus epigramose, matome jo „aštrumo teorijos“ trikampio realizaciją. „Aštraus stiliaus medžiagą“, t. y. trikampio pagrindą, čia sudaro sykiu ir „darni“, ir „nedarni“ medžiaga – darna slypi abiejų bėgančiųjų tarpusavio meilėje, nedarna – bėgimo situacijoje, kai vienas mylimasis bėga, o kitas vejasi, bet nepaveja. Tai, kad abu paskui apsikeičia vaidmenimis, galima suprasti ir kaip darną, ir kaip nedarną, arba „taikią nesantaiką ir netaikią santaiką“. Epigramos kulminacijai, arba „trikampio smagaliui“, dažniausiai skiriamos dvi paskutinės epigramos eilutės – taip yra ir šioje epigramoje. Čia išreiškiama netikėta, paradoksali, pagal Sarbievijaus sampratą, „aštri“ mintis – užuot išskyręs, „dvinaris bėgimas“ artimuo-

sius suartina – tokia pabaiga atitinka „vienovės“ reikalavimus, tarsi užbaigia trikampio smailumą.

17 epigramos analizei taip pat svarbūs įvairūs intertekstiniai lygmenys – šios tematikos kūrinuose jų esama tikrai ne vieno. Antikos poezijoje gausu bėgančių ir besivejančių mylimųjų (ypač jų daug Ovidijaus *Metamorfozėse*: Dafnė bėga nuo Apolono, Galatėja – nuo Polifemo, Panas persekioja nimfą Siringę, Echonė – Narcizą ir kt.). Epigramos situacija nesyk minima Augustino; bene taikliausiai nusakoma jo 91 psalmės komentare: „si enim tu quaeris nomen Dei, quaerit et ipse nomen tuum“ (*Enarr. in Ps. 91, 3*) – „jei tu ieškai Dievo vardo, ieško ir Jis pats tavojo vardo“.

Taip ir šioje epigramoje žmogus bėga ieškodamas Dievo, o Dievas – ieškodamas žmogaus. Vieno iš mylinčiųjų pastangos suartėti, išėjimas ieškoti Dieviškojo Mylimojo⁹⁰ tiesiogiai susijusios su atoveiksniu. Apie tai šv. Kryžiaus Jonas plačiau kalba *Kopime į Karmelio kalną*, pasiremdamas Evangelija pagal Joną:

Jos [t. y. „sąvokos“ (= suvokimai) apie Dievą – O. D.] teikiamos iš labai ypatingos Dievo meilės tai sielai, nes siela jį irgi turi nesisavindama. Tai ir norėjo pasakyti Dievo Sūnus, per šv. Joną sakydamas: *Qui autem diligit me, diligitur a Patre meo, et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum*. O tai reiškia: *Kas mane myli, tą mylės mano Tėvas, ir aš jį mylėsiu ir jam apsireikšiu* (Jn 14, 21). Čia įeina ir mūsų aptariamosios sąvokos bei palytėjimai, kuriuos Dievas apreiskia [prie jo priartėjusiai ir] iš tiesų Jį mylinčiai sielai. (2 K 26, 10)⁹¹

30 epigramoje „Meilės ir Jėzaus medžioklė“ irgi plėtojamas panašus abipusio veiksmo vaizdinys, tik jis dar papildomas medžioklės motyvu:

Surge, volaturas, Amor ejaculare sagittas:

Es mihi meta, Deus; sum tibi meta, Deus.

Corda cruentandis pateant mea, Christe, sagittis,

Ut fias iaculis saucia praeda meis.

Corda cruentandis pateant mea, Christe, sagittis,

⁹⁰ Plg. „Giesmės“, in: Šv. Kryžiaus Jonas, *op. cit.*, p. 105–106.

⁹¹ Šv. Kryžiaus Jonas, *op. cit.*, p. 270.

Ut fiam iaculis saucia praeda tuis.
Quam tibi, Criste, capi, venari tam mihi dulce:
Quam tibi venari, tam mihi dulce capi.

(Meile, pakilki, paleisk strėles, pasiruošusias skristi:
Dieve, tu man taikinys; Dieve, aš tau taikinys.
Kristau, tu širdį atverk strėlėms, kurios gali sukruvint,
Kad mano ietims grobiu sužeistu taptumei tu.
Kristau, atversiu strėlėms, kurios gali sukruvinti, širdį,
Kad tavo ietims grobiu sužeistu tapčiau ir aš.
Kristau, patinka tau būt medžiojamam, man gi – medžioti;
Kaip tau patinka medžiot, man – būt pagautai saldu.)

17 epigramos dvinarį vijimąsi–bėgimą 30-ojoje atitinka abipusė abiejų subjektų medžioklė. Antikinio meilės dievo Amoro (Kupidono), medžioklės objektu pasirenkančio žmonių širdis ir atveriančio meilės žaizdas, strėlės simbolis čia jungiamas su šv. Augustino mėgstamu elnio iš 41 (42) psalmės įvaizdžiu. 30 epigramoje darnos ir nedarnos pagrindas – binariškumas; kaip 17 epigramoje bėgantysis ir vejantysis keičiasi vietomis, taip čia jomis keičiasi medžiotojas ir taikinys. Kaip anoje epigramoje bėgimas padėjo suartėti su vijimosi objektu, nors ir nepasiekiamu, taip ir šioje paskutinėse eilutėse reiškiamą panaši paradoksali mintis – pasitenkinimą teikia pats nepabaigiamas abipusės medžioklės vyksmas. Čia slypi ir nenuneigiama priešingybių „vienovė“. Kita vertus, į dvasinį tikslą nukreipta strėlė sietina su Baroke itin populiaria pamaldumo forma – trumpa malda, kurios pavadinimas „strėlinė malda“ (*oratio iaculatoria, prex iaculata*), kildinamas iš Augustino, laiške Probai teigiančio, jog broliai Egipte dažnai kalbėdavę trumpas, staigiai it strėles svaidomas maldas, kurių glaustumas neleidžia atbukti dėmesiui, labai reikalingam meldžiantis⁹². Viduramžių mistikų veikaluose strėlinė malda sieta su *ictus mysticus*, pamaldų kontempliuotoją staiga nušviečiančia amžinybės potyrio patirtimi, įgalinančia suvokti Dievo meilę ir išmintį; trumpos

⁹² *Epist.* 130 ad Probam, 10. 20: „Dicuntur fratres in Aegypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, et raptim quodammodo *iaculatas*, ne illa vigilanter erecta, quae oranti plurimum necessaria est, per productiores moras evanescat atque hebetetur intentio.“

it paleistos iš lanko strėlės šūvis maldos galią mėgta nusakyti iš Koh 35, 21 kildintu lotynišku posakiu *oratio brevis penetrat caelos* („trumpa malda perskverbia dangų“)⁹³. Strėlės įvaizdis mistiniuose kontekstuose sietas būtent su Giesmių giesmės eilute „Vulnerasti cor meum“ („Sužeidei mano širdį“ – Gg 4, 9)⁹⁴, kuri interpretuojama dar vienoje Dieviškosios Meilės padarytų žaizdų ir medžioklės temai skirtoje Sarbievijaus 31 epigramoje „Sagitta Divini Amoris“ („Dieviškos Meilės strėlė“).

Ille ego sidereis deprompta sagitta pharetris,
Quam pius ad Superos eiaculatur Amor,
Quaero meam. sed quaero meo sine vulnere metam;
Nam mea non didicit vulnera ferre manus.
Quis credat, potuisse dari sine vulnere metam?
Hic requiesce meo vulnere, Christus ait.
Accelero metamque premo sine vulnere: sed iam
Ne possem vulnus figere, vulnus erat.

(Aš – strėlė, ištraukta iš žvaigždėm nusagstytų strėlinių,
Ta, kurią svaido dievams Meilės šventosios ranka.
Savojo taikinio aš, žaizdos neturinčio, ieškau,
Nes manoji ranka nieko nemoka sužeist.
Kas patikės, kad strėlė galėtų kliudyt nesužeidus?
Kristus pasakė: gali mano žaizdoj pailsėt.
Skubinuos, taikinį aš mėginu be žaizdos užkliudyti:
Jau negalėčiau sužeist: sykį jau buvo žaizda.)

Kalbantysis epigramos subjektas – strėlė, kurią svaido Meilė (antikinis Amoro įvaizdis, alegorizuotas, pakylėtas į *Amor Divinus*, Dieviškosios meilės, lygmenį). Strėlė negali sužeisti, nes *vulnus erat* (žaizda jau buvo). Toji žaizda padaryta Kristaus meilės ir kartu – tai jo paties gauta žaizda už tai,

⁹³ Plg. Karl-Heinz Steinmetz, *Mystische Erfahrung und mystisches Wissen in den mittelenglischen Cloud-Texten*, Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2005, p. 181–182; James Walsh, S. J., „Introduction“, in: *The Cloud of Unknowing*, (ser. *The Classics of Western Spirituality*), New Jersey: Paulist Press, 1981, p. 81.

⁹⁴ Karl-Heinz Steinmetz, *op. cit.*, p. 182.

kad pamilo žmones. Galima atsekti intertekstinę šios epigramos sąsają su ankstyvųjų Viduramžių autoriaus šv. Kolumbano (VI a.) pamokslu, kuriame interpretuojama ta pati Giesmių giesmės eilutė:

Inspira corda nostra, rogo, Iesu noster, illa tui Spiritus aura, et vulnera nostras tua caritate animas, ut possit unusquisque nostrum anima in veritate dicere: Indica mihi quem dilexit anima mea, quoniam vulnerata caritate ego sum⁹⁵. Opto illa vulnera in me sint, Domine. Beata talis anima, quae caritate sic vulneratur.⁹⁶

Laiko požiūriu dar artimesnė sąsaja pagrindiniu 30-osios ir 31-osios epigramų simboliu šiuos Sarbievijaus kūrinis ir vėl susieja su didžiųjų XVI a. ispanų mistikų tekstais, perteikiančiais mistines patirtis, kuriuose ypatingą paveikumą įgauna deginančios meilės, Dievo meilės žaizdos, pervertos širdies vaizdiniai: garsiojoje šv. Teresės vizijoje cherubinas (kai kuriose tekstų versijose – serafimas) pervėrė jai širdį dieviškosios meilės strėle, ir šios sužeista ji patyrė mistinę ekstazę⁹⁷. Šis įvaizdis dažnai plėtotas XVI–XVII a. mistinėje literatūroje ir ne sykį vaizduotas dailėje. Teigta, kad šios Teresės patirties būta tokios gilios, kad ji palikusi net regimą anos mistinės strėlės pėdsaką šventosios širdyje⁹⁸.

Kristaus žaizdos yra visą save atiduodančios ir pasaulį gelbstinčios jo meilės simboliai. Sarbievijaus 31 epigramoje ši mintis irgi perteikiama paradoksaliai, pagal barokinės akumino teorijos reikalavimus: pasirodo, medžioklėje nieko sužeisti neįmanoma, nes „sykį jau buvo žaizda“ – Kristus jau atkentėjo už žmoniją ant kryžiaus.

⁹⁵ *Cant.* 1, 6; plg. 4, 9.

⁹⁶ „Įkvėpk mūsų širdis, meldžiu, mūsų Jėzau, tuo savosios Dvasios dvelksmu, ir savo meile sužeisk mūsų širdis, kad kiekvieno iš mūsų siela galėtų teisingai tarti: *Parodyk man tą, kurį pamilo mano širdis, nes aš esu sužeista meilės*. Ir aš noriu turėti tokias žaizdas, Viešpatie. Laiminga toji siela, kuri šitaip sužeidžiama meilės.“ S. Columbani *Instr.* 13, „De Christo fonte vitae“, *Opera*, Dublin, p. 118. Žr. taip pat: *Liturgia horarum*, t. IV (Tempus per annum), hebdomada 21, feria 5.

⁹⁷ Santa Teresa de Ávila, *Libro de su vida*, 29, 16–17 (naudotasi vertimu į anglų k.: *The life of St. Theresa of Jesus, of the Order of Our Lady of Carmel*, written by herself, translated from the Spanish by Davis Lewis, third edition enlarged, London: Thomas Baker, New York: Benziger Bros., 1904, p. 164–165); Šventoji Jėzaus Teresė Avilietė, *Vidinės pilies buveinės*, (ser. *Bibliotheca Christiana*), iš ispanų kalbos vertė Jūratė Micevičiūtė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2014, p. 151–153.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 153, išn. 284.

Visose aptartose epigramose išvelgėme koncepto, arba „aštraus ir šmaikštaus“ stiliaus, elementų ir galėjome įsitikinti, kad šiuose kūriniuose Sarbievijus meistriškai realizuoja barokinę priešybių darnos ir nedarnos sampratą. Kai kuriose kitose epigramose, ypač proginėse, realizuodamas savo teoriją autorius apsiriboja formaliuoju, struktūriniu lygmeniu; galima jas vadinti ir sumanaus literatūros teoretiko „praktiniu“ poezijos žaidimu. Tačiau Giesmių giesmės motyvais parašytose epigramose poetui pavyksta pasiekti neregėtos dinamikos, įtampos, pripildyti žodį religinių slėpinių turinio, meistriškai panaudoti Baroko stilistikos priemones. Šiose epigramose kartu su Biblijos tekstu persipina daugybė kitų intertekstų – įvairių amžių ir epochų šaltiniai; struktūros ir semantikos požiūriu tai bene sudėtingiausi Sarbievijaus kūriniai.

5. IŠVADOS

Apibendrinant atliktą tyrimą, kaip potridentinėje katalikiškosios literatūros teorijoje ir praktikoje įsitvirtina Šventojo Rašto dėmuo, galima teigti, kad Sarbievijus, kaip ir kiti jo amžininkai jėzuitai poetai, tiek teorijoje, tiek poetinėje praktikoje paiso pakitusių reikalavimų krikščionims kūrėjams: teoriniuose traktatuose siūlo krikščionims poetams pavyzdžių semtis iš Biblijos, bibliniai šaltiniai atsekami dažname jo poetinių tekstų.

Sarbievijaus teoriniai patarimai skiriami būsimiems krikščionims poetams – „praktikams“, vienaip ar kitaip dalyvaujantiems Tridento Susirinkimo inspiruotoje Bažnyčios reformos programoje, pagal kurią kūrėjas ypatingą dėmesį turi skirti krikščioniškiesiems šaltiniams, visų pirma – Biblijai, o antikinės mitologijos medžiagą interpretuoti tik alegoriškai. Įkvėptieji Biblijos autorių tekstai Sarbievijaus *Poetikoje* apibūdinami (*De perfecta poesi*, II, 5) kaip „įstabių galimybių šaltinis“ krikščioniui kūrėjui, pranokstantis visų Antikos poetų epikų užmojų bei jų kūrinių meninę vertę. Sarbievijaus deklaruojamas Biblijos kaip literatūros teksto vertinimas koreliuoja su prancūzų jėzuito Mikalojaus Caussino homiletikai skirtame veikle *De eloquentia sacra et humana* (1623) išsakomomis liaupsėmis „šventajai iškalbai“, o Sarbievijaus poetikos adresatą, *poeta Christianus*, atitinka *orator Christianus* Caussino homiletiniame diskurse. Sarbievijaus poetikoje (*De perf.* I, 1) suformuluotas

poezijos prigimties apibrėžimas, kuriuo poezija iš dalies apibūdinama ir kaip paveikslas, o poetas prilyginamas dailininkui, atspindi po Tridento deklaruotą teorinę nuostatą ir vizualiojo prado svarbos veikiant suvokėjo religinius jausmus sureikšminimą, suformuluotą jėzuito Antano Possevino darbuose.

Straipsnyje pristatyta Sarbievijaus poezijos kūrinių analizė buvo orientuota į iki šiol mokslininkų nepastebėtus, tik probėgšmais paminėtus ar nepakankamai išsamiai aptartus jo kūrybos šaltinius. Tyrime išryškėjo Sarbievijaus poezijai būdingi potridentinės vaizduosenos ypatumai: žodžio ir vaizdo susiejimas „vizualios poezijos“ audinyje, po formalia antikinių įvaizdžių ir metrinų struktūrų priedanga neretai slypinčios biblinės parafrazės ir paslėptos citatos. Pasitvirtino prielaida, kad Sarbievijaus religinėje poezijoje, kaip ir ne viename kitame XVI–XVII a. tekste, biblinis šaltinis apauginamas naujų intertekstų sluoksniais, imitacijos objektu kartais laikomas nebe pirminis šaltinis, o laiko nuotolio atžvilgiu kur kas artimesnės jo interpretacijos. Prie tokių priskirtini kūriniai, paremti vadinamaisiais „augustiniškaisiais“ topais, taip pat marijinės lyrikos pavyzdžiai ir Giesmių giesmės parafrazės. Buvo atskleista intertekstinių nuorodų į Bibliją ir jos inspiruotus kitus krikščioniškosios tradicijos tekstus: šv. Augustino, Balduino Kenterberiečio, Alano iš Lilio, italų Renesanso mariologinės lyrikos autorių, Sarbievijaus amžininkų jėzuitų Bidermano, Remondo, Balde's ir kitų.

Kūriniuose Giesmių giesmės motyvais Sarbievijus meistriškai realizuoja barokinę priešybių vienybės, poetinės medžiagos paradoksalumo sampratą. Religinėse Sarbievijaus epigramose, kuriose parafrazuojama Giesmių giesmė, buvo išryškintas mistinis dėmuo, rasta sąsajų su Viduramžių mistikų ir Baroko dvasinių veikalų autorių šv. Kryžiaus Jono ir šv. Teresės Avilietės pamėgta vaizdinija. Padaryta išvada, kad dėl sudėtingomis priemonėmis šiose epigramose perteikiamos transcendentinės įtampos jos yra priskirtinos mistinės poezijos žanrui.

Sarbievijaus poezijos mechanizmo dekonstravimas gali būti gana patikimas metodinis raktas skaitant kitų Baroko poetų religinę poeziją ar poeziją, kurioje esama Biblijos motyvų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- ALIŠAUSKAS VYTAUTAS, „Išgirk *Giesmių giesmę*, skubėk ją suprasti...“, in: Origenas, *Giesmių giesmės homilijos*, iš lotynų kalbos vertė Gediminas Žukas, tekstus parengė, įvadą ir komentarus parašė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2011, p. 9–73.
- Analecta Hymnica Medii Aevi*, ed. Clemens Blume & Guido Maria Dreves, 1886–1922, t. 48: *Hymnographi Latini = Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, t. 1, Leipzig: O. R. Reisland, 1905, reprint: Frankfurt am Main, 1961.
- [AUGUSTINUS AURELIUS,] *Electa D. Augustini Ecclesiae doctoris [...] AD 1671 accurate collecta et Perillustris ac Reverendissimi Domini [...] Thomae Stanislai Niemierza archidiaconi Vladislaviensis cura [...] exposita*, Posnaniae: In Typographia Collegii Posnaniensis SJ, 1688.
- [BARBERINI MATHAEUS,] *Maphaei S. R. E. Card. Barberini nunc Urbani PP. VIII Poemata*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1634.
- [BAUHUSIUS BERNARDUS,] *Epigrammatum libri V*: Editio altera, auctior, Antverpiae: Ex officina Plantiniana, B. Moretus, 1620, konvoliūte: [Bernardus Bauhusius, Balduinus Cabillavus,] *Bernardi Bauhusii et Balduini Cabillavi e Soc. Iesu Epigrammata. Caroli Malapertii ex eadem soc. Poemata*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthasari Moreti, 1634.
- BESSIÈRE JEAN [et al.], *Histoire des Poétiques*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997.
- Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, recensuit et brevi apparatu critico instruxit Robertus Weber, editionem quartam emendatam cum sociis B. Fischer [et al.] praeparavit Roger Gryson, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- Biblia sacra Vulgatae editionis*, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592.
- BOLEWSKI JACEK SJ, „*Nascitur una... discors concordia*. Aspekty teologiczne twórczości Sarbiewskiego“, in: *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, Warszawa: Bobolanum, 1995.
- BOLEWSKI JACEK SJ, KAPUSTA PAWEŁ SJ, „M. C. Sarbiewski’s Fabular Theology“, in: *Mathias Casimirus Sarbievius in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae = Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: LLTI, 1998, p. 137–154.
- Breviarium Romanum ex Decreto SS. Concilii Tridentini, restitutum SS. Pii Pontificis Maximi jussu editum Clementis VIII, Urbani VIII at Leonis XIII auctoritate cognitum, editio quarta post alteram typicam* (pars hiemalis, pars vernalis, pars aestiva, pars autumnalis), Ratisbonae, Romae, Neo Eboraci et Cincinnati: Sumptibus et typis Friderici Pustet, S. Sedis Apost. et S. Rituuum Congreg. Typogr., 1908.
- BUSZEWICZ ELWIRA, *Sarmacki Horacy i jego liryka*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2006.
- [CAUSSINUS NICOLAUS,] *Nicolai Caussini Trecensis e Societate Iesu De eloquentia sacra et humana libri XVI*: Editio secunda, non ignobili accessione locupletata, Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Kinckium, sub Moncerote, 1626.

- Concilium Tridentinum. Canones et decreta 1545–1566*, Romae, 2007.
- ČIOČYTĖ DALIA, *Biblija lietuvių literatūroje*, (ser. *Naujosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Augustino paieškos XVI–XVII a. poezijoje ir poetikose“, in: *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos*, sudarė ir parengė Darius Alekna, (ser. *Christiana tempora*), 2006, Nr. 2, p. 203–228.
- DAUKŠIENĖ ONA, *Discors concordia XVII a. jėzuitų kūryboje: teorinės prielaidos ir raiška*, in: *Literatūra*, 2006, 48 (7), p. 52–66.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Lietuviškosios religinės tapatybės raiškos užuomazgos ir jų ženklai XVII amžiaus LDK poezijoje: M. K. Sarbievijaus religinės tematikos tekstai“, in: *Literatūra*, 2006, 48 (7), p. 71–74.
- DAUKŠIENĖ ONA, „M. K. Sarbievijus apie krikščioniško epo „galimybes“: „Apie tobulą poeziją“, II, 5, vertimas ir komentarai, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 307–328.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Sarbievijaus *De perfecta poesi*: renesansinės epo sampratos detalės bei sąsajų su autoriaus poezija galimybės“, in: *Literatūra*, 2002, Nr. 43 (3), p. 97–109.
- [DEL’RIO, MARTIN,] *In Canticum Cantorum Salomonis Commentarius litteralis, et catena mystica, haec collectore Martino Del’Rio, Ingolstadii: Ex Typographaeo Adami Sartorii*, 1604.
- HERNAS CZEŚŁAW, *Literatura baroku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- HERZOG URS, *Divina Poesis: Studien zu Jacob Baldes Geistlicher Odendichtung*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1976.
- [HUGO HERMANNUS,] *Pia desideria*, auctore Hermanno Hugone e Societate Jesu editio novissima, recognita et emendata, Lugduni: In sumptibus Petri Guillimin, 1679 [editio princeps Antwerpiae, 1624].
- FUMAROLI MARC, „Préface“, in: *La Lyre Jésuite*. Anthologie de poèmes latins (1620–1730), présentés, traduits et annotés par Andrée Thill, Genève: Librairie Droz S. A., 1999, p. I–XXIII.
- JONAS KRYŽIAUS, šv., *Kopimas į Karmelio kalną. Smulkieji raštai*, (ser. *Mystica Christiana*), iš ispanų kalbos vertė Jūratė Micevičiūtė ir sesuo Ieva Marija OCD, Vilnius: Aidai, 2013.
- KOMOROWSKI MAREK, „Poezja, retoryka i historia w doktrynie *Ut pictura poesis*“, in: *Słowo i obraz*, pod redakcją Agnieszki Morawińskiej, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, p. 17–33.
- Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sudarė Dalia Ramonienė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1997.
- [KRZESIMOWSKI ANTONIUS ANDREAS,] *Viator christianus in patriam tendens. Per Motus Anagogicos. Multo auctior, et locupletior*, Cracoviae: Typis Francisci Cezary, 1693.
- La poesia mariologica dell’Umanesimo latino: Testi e versione italiana a fronte*, a cura di Clelia Maria Piastra, Firenze: Edizioni del Galuzzo, 2002.

- ŁUKASZEWICZ-CHANTRY MARIA, *Trzy nieba. Przestrzeń sakralna w liryce Macieja Kazimierza Sarbiewskiego*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- MICHALOWSKA TERESA, *Poetyka i poezja*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- MÜLLER MARTIN HEINRICH, „*Parodia Christiana*“: Studien zu Jacob Baldes Oden-dichtung, Zürich: Juris-Verlag, 1964.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiuje*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: LLTI, 2011.
- NOWASZCUK JAROSŁAW, *Difficillimum poematis genus: Jezuicka teoria epigrammatu*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013.
- PIECHNIK LUDWIK SJ, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym: Apud „Institutum historicum Societatis Jesu“, 1983.
- PISKAŁA MAGDALENA, *Boże miłości i wstydlive dowcipy. Studia nad epigramatyczną twórczością Macieja Kazimierza Sarbiewskiego i Alberta Inesa*, Warszawa: IBL PAN, 2009.
- [POSSEVINUS ANTONIUS,] *Antonii Possevini SI Bibliothecae selectae pars secunda qua agitur de ratione studiorum*, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593.
- [POSSEVINUS ANTONIUS,] *Antonii Possevini SI Tractatio De poesi et pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, Lugduni: Apud Iohannem Pillehotte ad Insigne Nominis Iesu, 1594.
- RABIKAUSKAS PAULIUS, „Sarbievijus Romoje“, in: *Vilniaus Akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, (*Fontes historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Aidai, 2002, p. 467–489.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, SVERDIOLAS ARŪNAS, „Atvaizdų pragmatika“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 151–152.
- [REMONDUS FRANCISCUS,] *Carmina et Orationes Francisci Remondi Divionensis SI*, Antverpiae: Apud Ioachimium Trognaesium, 1614.
- [SARBIEVIUS MATHIAS CASIMIRUS,] *Mathiae Casimiri Sarbievii De perfecta poesi sive Vergilius et Homerus*, in: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *O poezji doskonałej czyli Vergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, vertė Marianas Plezia, parengė Stanisławas Skimina, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954, p. 20.
- [SARBIEVIUS MATHIAS CASIMIRUS,] *Mathiae Casimiri Sarbievii Lyricorum libri IV, Epodon liber unus alterque Epigrammatum*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1634.
- SARBIEVIUS MATHIAS CASIMIRUS, *Poetica*, t. I, parengė Ona Daukšienė, Vilnius: LLTI, 2009.

- SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS, *Lemties žaidimai = Ludi fortunae*, parengė Eugenija Ulčinaité, iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaité, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- [SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS,] „M. K. Sarbievijus apie krikščioniško epo „galimybės“: „Apie tobulą poeziją“, II, 5, vertimas ir komentarai, parengė ir išvertė Ona Daukšienė, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 307–328.
- [SARBIEWSKI MATHIAS CASIMIRUS,] *Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Jesu Poloni Poemata omnia*, editio omnium, quae adhuc prodierant, longe plenissima, edidit Thomas Wall, Staraviesiaie: Typis et sumptibus colegii SJ, 1892.
- STAWECKA KRYSZYNA, „Sacrum w teorii i praktyce poetyckiej M. K. Sarbiewskiego“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 1980, t. 28, Nr. 1, p. 193–205.
- STEINMETZ KARL-HEINZ, *Mystische Erfahrung und mystisches Wissen in den mittelenglischen Cloud-Texten*, Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2005.
- Šventasis Raštas. *Senasis ir Naujasis Testamentas*, iš lotynų k. vertė arkivysk. Juozapas Jonas Skvireckas, t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991.
- Šventasis Raštas. *Senasis ir Naujasis Testamentas*, Senąjį Testamentą iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė, pratarinę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė ir NT sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija / Katalikų pasaulio leidiniai, 2011.
- Šventasis Raštas *Senajo Testamento*, t. 3: *Psalmių knyga. Patarlių knyga. Pamokslininkas. Giesmių Giesmė. Išminties knyga. Ekleziastikas. Izaijo pranašystė*, vertė ir komentorių pridėjo vysk. Juozapas Skvireckas, Kaunas: Šv. Kazimiero Draugijos leidinys, 1923.
- [TERESA DE ÁVILA,] *Libro de su vida*, vert. į anglų k.: *The life of St. Theresa of Jesus, of the Order of Our Lady of Carmel*, written by herself, translated from the Spanish by Davis Lewis, third edition enlarged, London: Thomas Baker, New York: Benziger Bros., 1904.
- TERESĖ JĖŽAUS AVILIETĖ, ŠVENTOJI, *Vidinės pilies buveinės*, (ser. *Bibliotheca Christiana*), iš ispanų kalbos vertė Jūratė Micevičiūtė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2014.
- ULČINAITĖ EUGENIJA, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku*, Wrocław [i in.]: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984.
- URBAŃSKI PIOTR, *Natura i łaska w poezji polskiego baroku*. Okres potrydencki, Kielce: Wydawnictwo Szumacher, 1996.
- URBAŃSKI PIOTR, „Poezja Sarbiewskiego wobec duchowości ignacjańskiej“, in: *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, Warszawa: Bobolanum, p. 112–125.
- VAITKEVIČIŪTĖ VIKTORIJA, „Tridento visuotinio Bažnyčios Susirinkimo nutarimai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikiškas Baroko pamokslas“, in: *Tridento visuotinio Bažnyčios Susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūrai*, mokslo straipsnių ir studijų rinkinys, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 156–173.

- VAIŠVILAITĖ IRENA, *Baroko pradžia Lietuvoje, (Vilniaus dailės akademijos darbai, 6)*, Vilnius, 1995.
- WALSH JAMES S. J., „Introduction“, in: *The Cloud of Unknowing*, (ser. *The Classics of Western Spirituality*), New Jersey: Paulist Press, 1981, p. 1–98.
- WALSH P. G., „Introduction“, in: *The poems of St. Paulinus of Nola*, translated and annotated by P. G. Walsh, New York: Newman Press, 1975, p. 1–31.

Transformations of Biblical Sources in Sarbievius' Religious Poetry

Summary

The author discusses the peculiarities of post-Tridentine imagery that show up in Sarbievius' works based on biblical material. Like his contemporaries Jesuit poets, in poetic practice Sarbievius, *Poeta Christianus*, respects changed requirements imposed on Christian authors: biblical sources permeate many of his poetical texts. In Sarbievius' religious poetry, however, just like in numerous sixteenth-seventeenth-century texts, sometimes the object of imitation is not a primary source, but its interpretation that is much closer from the temporal point of view. Biblical paraphrases hiding in Sarbievius' numerous verses under the formal cover of classical images and metric structures have not been fully deciphered yet. The author sums up that the analysis of some of the verses shows that in these works Sarbievius masterfully realizes the Baroque notions of the unity of opposites and the paradox of poetical material. Sarbievius' religious epigrams, especially those paraphrasing the Song of Songs, should be attributed to the genre of mystical poetry due to the transcendental tension realised through complex means.